

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та державного управління**

**Сучасні тенденції формування інституту політичного лідерства та їх
прояви в Україні**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу, 605 групи

Василик Михайло Юрійович

Керівник:

кандидат політичних наук,

доцент Бурдяк В.І.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2023 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Круглашов А.М.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

У роботі здійснено ґрунтовне дослідження сучасних тенденцій формування систем політичного лідерства та їх прояву в сучасному політичному полі України в контексті трансформаційного процесу українського суспільства. Проаналізовано сучасні теоретико-методологічні підходи до проблем політичного лідерства.

На думку автора, щоб глибоко зрозуміти сутність політичного лідерства, необхідно знати механізми формування цього інституту та внутрішні ресурси явища, які дозволяють лідерству проявлятися в найбільш ефективній формі.

Тому в даному дослідженні використовується векторний підхід до аналізу вибраних об'єктів дослідження, в якому розкриваються такі складові інституту політичного лідерства, як тенденції розвитку сучасної політичної сфери.

Аналізуючи сучасну вітчизняну політичну практику, стають зрозумілими тенденції розвитку політичного лідерства: професіоналізація, відродження харизми, створення ринку політичних лідерів, оновлення політики як діяльності. У дослідженні наводяться аргументи, які доводять прояв зазначених тенденцій у політичному житті України.

Це дослідження знайшло конкретні підтвердження для висновку про те, що досягти успіху в сучасній політиці спроможні насамперед інституціоналізовані політичні лідери. Дослідження показало, що одночасно з посиленням інституціоналізації політичного лідерства в Україні створюються умови, і поява харизматичного типу лідерства, придатного для часів соціальної нестабільності, є гострою потребою.

У дослідженні наведено докази того, що харизма як соціально-політична категорія не втратила своєї актуальності в сучасній Україні та не суперечить тенденціям інституалізації та раціоналізації політичного життя суспільства.

Зміна харизматичного мислення про лідерство зумовлена такими тенденціями: політика в тому сенсі, що відродження харизми можливе лише

шляхом виходу на політичну арену нового покоління політичних лідерів, які повинні пройти спеціальну підготовку, пов'язану зі спеціалізацією і політична діяльність має стати їх професією.

Зосереджуючись на формуванні політичних еліт та соціально-економічних умовах для призначення лідерів з їхнього середовища, здатних вивести суспільство з політичного глухого кута, це дослідження констатує, що цей соціальний клас значно «омолодився».

Наявність у сучасній політичній сфері прикладів видатних політиків віком трохи більше 30 років свідчить про те, що в Україні формується тенденція, подібна до «омолодження» Інституту політичного лідерства.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначені тенденції становлення Інституту політичного лідерства, що з'явилися в політичному просторі сучасної України, у цьому контексті стали передумовою формування політичного ринку та заклали основу Інституту політичного лідерства.

У результаті дослідження Михайло Василик дійшов висновку, що розвиток політичного лідерства в політичному полі України лежить в рамках загальносвітових тенденцій розвитку цього інституту.

Дане дослідження має прикладне значення, оскільки врахування закономірностей прояву цих тенденцій може сприяти формуванню ефективного лідерства та, зрештою, стабільності загальнодержавної політики.

Ключові слова: політичні лідери, політичне лідерство, інституціоналізація, професіоналізація, харизматичне лідерство, феномен політичного лідерства.

ABSTRACT

In the work, a thorough study of modern trends in the formation of political leadership systems and their manifestation in the modern political field of Ukraine in the context of the transformation process of Ukrainian society was carried out. Modern theoretical and methodological approaches to the problems of political leadership are analyzed.

According to the author, in order to deeply understand the essence of political leadership, it is necessary to know the mechanisms of formation of this institution and the internal resources of the phenomenon, which allow leadership to manifest itself in the most effective form.

Therefore, this study uses a vector approach to the analysis of selected research objects, which reveals such components of the institute of political leadership as the development trends of the modern political sphere.

Analyzing modern domestic political practice, trends in the development of political leadership become clear: professionalization, revival of charisma, creation of a market of political leaders, renewal of politics as an activity. The research presents arguments that prove the manifestation of the mentioned trends in the political life of Ukraine.

This study found concrete evidence for the conclusion that it is primarily institutionalized political leaders who are able to achieve success in modern politics. The study showed that simultaneously with the strengthening of the institutionalization of political leadership in Ukraine, the conditions are created, and the emergence of a charismatic type of leadership, suitable for times of social instability, is an urgent need. The research provides evidence that charisma as a socio-political category has not lost its relevance in modern Ukraine and does not contradict the trends of institutionalization and rationalization of the political life of society.

The change in charismatic thinking about leadership is due to the following trends: politics in the sense that the revival of charisma is possible only by entering the political arena of a new generation of political leaders who must undergo

special training related to specialization and political activity must become their profession.

Focusing on the formation of political elites and socio-economic conditions for the appointment of leaders from among them capable of leading society out of political impasse, this study states that this social class has significantly "rejuvenated".

The presence in the modern political sphere of examples of prominent politicians aged a little over 30 years indicates that a trend similar to the "rejuvenation" of the Institute of Political Leadership is forming in Ukraine.

Summarizing the results of the research, the indicated trends in the formation of the Institute of Political Leadership, which appeared in the political space of modern Ukraine, in this context became a prerequisite for the formation of the political market and laid the foundation for the Institute of Political Leadership.

As a result of the research, Mykhailo Vasylyk came to the conclusion that the development of political leadership in the political field of Ukraine lies within the global trends of the development of this institute. This study has an applied value, since taking into account the patterns of the manifestation of these trends can contribute to the formation of effective leadership and, ultimately, the stability of the national policy.

Key words: political leaders, political leadership, institutionalization, professionalization, charismatic leadership, the phenomenon of political leadership.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____ Василик.М.Ю

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ЛІДЕРСТВА ЯК СУСПІЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ.....	6
1.1. Методологічні підходи в дослідженні політичного лідерства.....	6
1.2. Теоретичні здобутки суті і змісту політичного лідерства.....	14
1.3. Аналіз джерельної бази дослідження.....	22
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО І СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	30
2.1. Політичне лідерство в Україні в період переходу від авторитаризму до демократії.....	30
2.2. Тенденції трансформації політичного лідерства в українському суспільстві.....	46
2.3. Вплив лідерів країн Заходу на українських лідерів (на прикладі Б. Обами, Б. Джонсона, А. Меркель).....	51
Висновки до другого розділу.....	61
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	63
3.1. Феномен політичного лідерства в умовах російської агресії та повномасштабної війни проти України.....	63
3.2. Специфіка діяльності сучасних лідерів політичних партій України.....	68
3.3. «Ефект Зеленського» як лідера – Президента України.....	72
Висновки до третього розділу.....	76
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження. Політичне лідерство, як і будь-яке явище життя, має свою природу, технологію розгортання та реалізації, зокрема особистісно-психологічну. Вивчення особистості є важливим для політичного аналізу лідерства, тому що особистість постає як щось унікальне в порівнянні з масово-процедурною стороною політичного процесу, а в ряді випадків є єдиним засобом прийняття ефективних рішень за допомогою феноменального впливу на характер і спрямованість політичного процесу. Це підтверджується практичним досвідом політичного процесу та результатами досліджень громадської думки.

Перехід до демократичного політичного режиму виступає неоднорідним та нерівномірним явищем, характеризується різним політичним змістом, зумовленим особливостями регіонального розвитку та характером його використання політичною елітою та лідерами. Гостро та актуально постають питання використання світового досвіду забезпечення регіонального політичного лідерства в умовах трансформації політичних режимів на національному ґрунті перебігу цього процесу, достатнього та повного обліку правил використання цього досвіду та перенесення на національний ґрунт із належним ефектом та творчими наслідками.

Потреба у розширенні можливостей сучасної політичної науки і практики призводить дослідників до необхідності вдаватися до методів і процедур, які раніше при вивченні політичних процесів не використовувалися. Політична наука, вирішуючи прикладні проблеми діагностики та прогнозування регіонально-політичних процесів, все частіше виходить за рамки академічних прийомів та процедур, сприймаючи невластиві їй раніше жанри освоєння політичних реалій.

Актуальність обраної теми курсової роботи також зумовлена наявністю низки проблемних ситуацій, викликаних недостатнім рівнем вивченості проблеми девальвації політичного лідерства як інституту політичної влади у

суспільстві. Виявлення причин цього явища сприятиме оптимізації діяльності політичних лідерів у сучасному політичному процесі.

З огляду на зазначені причини вивчення цієї проблематики має яскраво виражену науково-теоретичну актуальність і соціально-політичну значимість.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Дане питання розглядали в своїх працях: С. Бойко, О. Бойко, О. Борисюк, Н. Брижко-Запур, І. Волянюк, М. Гродецька, Н. Гуменюк, Д. Дандекар, Є. Єльчева, В. Залужний, Д. Захарчук, Н. Іванова, Н. Ісаєва, Ю. Карпець, О. Кокун, У. Кошетор, О. Курандо, В. Кушнірюк, І. Лавренюк, К. Левчук, Є. Литвиновський, А. Максимов, І. Маркіна, О. Мартинюк, О. Маскевич, Т. Мірошніченко, М. Морарь, І. Негулевський, А. Негуляєва, С. Нестуля, В. Нечитайло, С. Нікіфоров, І. Овчар, О. Олексюк, Онух О., Ю. Панченко, А. Пахарєв, Т. Підлісна, М. Поліщук, В. Пунько, О. Рафальський, В. Рейкін, В. Романенко, О. Романюк, Н. Ротар, В. Северинюк, Ю. Секунова, П. Сіновець, М. Сорокопуд, Н. Стеблина, Т. Степанова, І. Толстов, О. Траверсе, О. Удовенко, М. Черкащина, А. Шевченко, П. Ямчук та інші.

Об'єктом дослідження виступає феномен політичного лідерства в умовах демократичного українського суспільства.

Предметом дослідження є соціальні особливості та механізм формування політичного лідерства в умовах трансформації політичних режимів сучасної України та становлення її якісно нової державності.

Метою дослідження є обґрунтування особливостей та механізму формування політичного лідерства в сучасній Україні, що відповідає характеру переходу від авторитарних та тоталітарних режимів до демократичних.

В інтересах досягнення цієї мети у дослідженні вирішуються такі завдання:

- провести теоретико-методологічний аналіз сутності та змісту лідерства як суспільного феномену;

- розглянути політичне лідерство в Україні в період переходу від авторитаризму до демократії;
- проаналізувати тенденції трансформації політичного лідерства в українському суспільстві;
- дослідити політичне лідерство в умовах війни РФ проти України.

Методологічною основою дослідження політичного лідерства в Україні виступають концепції політичного лідерства та чинники їх реалізації, створені зарубіжними та вітчизняними політологами та соціологами, педагогами та психологами. У дослідженні використовується досвід політичного лідерства деяких країн у його соціально-трансформаційному аспекті зміни політичних режимів.

Наукова новизна дослідження полягає: у результатах аналізу світового досвіду впливу соціально-трансформаційних процесів на особливості та характер забезпечення та реалізації політичного лідерства; у виявленні особливостей політичного лідерства в умовах російської агресії та повномасштабної війни проти України; у характеристиці компонентів механізму формування політичного лідерства.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані у реформуванні та оновленні політичних технологій, освоєнні нових способів їх використання, у забезпеченні політичного змісту викладання низки гуманітарних дисциплін, а саме – політології, соціології, іміджелогії, елітології та інших.

Структура та обсяг дослідження. Дослідження складається із вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел, в якому вміщено 81 найменування. Загальний обсяг дослідження викладено на 90 сторінках, з яких 80 сторінок основного тексту та 10 сторінок, на яких розміщено список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ЛІДЕРСТВА ЯК СУСПІЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

1.1. Методологічні підходи в дослідженні політичного лідерства

В історії людства, поряд із національними героями кожного народу, кожної країни існували і свої лідери, керівники різного рівня.

Лідери найвищого рівня, це, звичайно, неординарні особистості, які мають неабиякі здібності, вроджені особисті якості. Їм властиві більш глибоке розуміння подій, що відбуваються, більш масштабне сприйняття проблем та знаходження шляхів їх вирішення. Вони, на відміну своїх сучасників, здатні на великі звершення, можуть повести за собою величезні маси людей. Це про таких особистостей кажуть: «він – геній», «він – епохальний мислитель».

Серед багатьох людей, залучених у політику, завжди є такі, які перебувають у центрі уваги. Вони викликають як позитивні, так і негативні емоції. Йдеться про політичних лідерів – особливих особистостей у політиці. Їх роль у політичній історії і перебільшують, і применшують, водночас очевидно, що вони заслуговують на особливу до себе увагу не тільки з боку мас, але і вчених.

Про жодний феномен не сперечаються так часто, як про лідерство. До дій і особистостей лідерів, як правило, зводять повідомлення про події, що відбуваються. Пересічним виборцям, які розчарувалися в нескінченно змінюваних політичних постатях, нема за що зачепитися поглядом у сучасній політичній картині, крім осіб провідних політиків, з якими вони ототожнюють політичні партії, рухи, та й політику загалом.

Історія вивчення політичного лідерства є прикладом дивовижного розмаїття підходів, наявності концепцій і парадигм і вражає відсутністю загальноприйнятої базової теорії.

Теоретичні підстави аналізу політичного лідерства може бути представлені через підходи.

У рамках історичного підходу лідер розглядається як «продукт зміни історії, який ніколи не носить прямолінійного характеру, оскільки поведінка лідера залежить від конкретних історичних умов» [33, с. 184]. Проте історичний підхід не рівнозначний ситуаційним теоріям лідерства. Більше того, в рамках цього підходу той чи інший період в історії може розглядатися як епоха будь-якої лідируючої особистості (Т.Карлейль, Р.Емерсон), а історія людства ділиться на періоди відповідно до фаз поклоніння великих осіб. Лідер-герой є своєрідним архетипом епохи, це універсальна форма, наповнена відповідним змістом.

Соціологічний підхід розроблявся У. Парето, У. Михельсом, Р. Москкой, М. Вебером у тих аналізу феномена політичної влади, пояснює природу лідерства. Так, М. Вебер визначає саму політику через поняття панування (лідерства), яке, своєю чергою, визначається через поняття влади як головної цінності для лідера [62, с. 87].

Панування («авторитет») може ґрунтуватися в конкретному випадку на різних мотивах покори, від невизначеного привчання до суто цілераціональних міркувань. За способом легітимації влади Вебер виділяє панування:

1) раціонального характеру, що ґрунтується на вірі в легальність встановленого порядку та законність здійснення панування на основі цієї легальності (легальне панування);

2) традиційного характеру, заснованого на повсякденній вірі у святість традицій та вірі у легітимність авторитету;

3) харизматичного характеру, коли лідеру приписуються божественні здібності, незвичайні, екстраординарні якості, що дозволяють йому впливати і підкоряти.

«Легітимність традиційного панування спирається на святість давно встановлених порядків і управління» [69, с. 4].

Ідея влади харизматичного лідера - це один із різновидів суспільного стану, структурована на кшталт «лідер-послідовники». Значимість авторитету лідера обумовлена визнанням його підлеглими. Вебер доводить, що лідер, що володіє харизмою, стає легітимним тільки завдяки волі підлеглих [54, с. 4].

Суворо кажучи, ідея влади харизматичного лідера – це один із різновидів суспільного стану, структурований на кшталт «лідер-послідовники». Очевидно, що логіка міркувань М. Вебера має психологічну основу. Значимість авторитету лідера обумовлена визнанням його підлеглими. Розмірковуючи про категорії легальності та легітимності, Вебер доводить, що легітимний внаслідок володіння харизмою лідер стає таким лише завдяки волі підлеглих.

У той самий час сам концепт харизми немає якогось індивідуального явище, це абстракція, модель, яка представляє сукупність певних ознак, що лише частково проявляються у конкретній історичній період. Внаслідок цього харизму дуже складно співвіднести з конкретною історичною епохою та реальним лідером.

Істотно важливим для соціологічного трактування лідерства є розгляд влади лідера як соціального, а не лише індивідуального феномену. Г. Моска сформулював теорію правлячого класу. Парето ввів в обіг термін «еліта» і показав залежність стилю лідерства від соціального запиту. Г. Моска та В. Парето запропонували схему зміни еліт, в основі якої «лежить боротьба за владу, тому ніхто добровільно не хотів би поступитися своїм становищем» [10, с. 58-59].

Зі зміною балансу політичних сил, коли назріває необхідність прояви у державному управлінні нових рис, а старі здібності частково втрачають свою значущість або ж відбуваються зміни в їхньому розподілі, змінюється і спосіб формування правлячого класу.

В. Парето у своєму соціальному аналізі визначив еліту як «найвищу соціальну страту, панівний клас, вищий шар, аристократію, як об'єктивно

успішних у своїй галузі діяльності людей із найвищим індексом» [55, с.6]. В історичному розвитку постійно відбуваються цикли зміни та занепаду еліт, циркуляція. Якщо еліти виявляються закритими і циркуляція не відбувається, це призводить до деградації і занепаду, а зрештою - до політичної революції. Сутність революції полягає у різкій і насильницькій зміні правлячих еліт.

Парето вважав що світом за всіх часів правила і має правити вибрана меншість, яка наділена видатними соціальними і психологічними якостями – еліта. Елітою можуть називатись особи в певній галузі діяльності, що мають найвищі якості. «Еліта поділяється на «правлячу» яка безпосередньо чи опосередковано здійснює управління та «контреліту» яка складається з осіб, які мають характерні риси лідерів, але не мають доступу до влади» [24, с. 100-101]. Парето визнавав існування не тільки політичної, але й художньої, наукової, економічної, промислової еліти.

Одним з найбільш розроблених та розвинених є інституційний підхід до вивчення політичного лідерства, заснований на аналізі історичного та правового матеріалу.

Інституціональний підхід орієнтує на вивчення лідерства через дослідження діяльності політичних інститутів, тобто органів державної влади, партій, інших організацій та об'єднань, права, урядових програм та інших регуляторів політичної діяльності.

На думку ряду дослідників, інституційний підхід є одним із найбільш розроблених та розвинених для вивчення політичного лідерства, оскільки заснований на аналізі історичного та правового матеріалу [79, с. 519; 2, с. 32]. Даний підхід акцентує свою увагу на формальному лідерстві, передбачає абсолютний незламний авторитет політичної влади лідера за умови, що вона стримується соціально-юридичним контролем політичних інститутів, що існують у суспільстві. Інституціоналізм, як наступник інших методологічних підходів, виявляє самостійну роль інститутів і доводить можливість їх застосування щодо політичного лідерства.

Інституційний підхід дозволяє проаналізувати процес висування політичного лідера, соціально-правові обмеження феномену політичного лідерства, а також характеристики середовища, що сприяє або перешкоджає його формуванню. При цьому від дослідників вислизають неформальні аспекти існування політичних інститутів, а вони, у свою чергу, дуже впливають на політичного лідера. Інституційний підхід, що застосовувався найчастіше лише за аналізу національного лідерства, дозволяє вивчити механізм висування політичного лідера, і навіть соціальні, правові, економічні обмежувачі своєї діяльності.

За всіх позитивних моментів цього підходу виявляється ряд недоліків.

По-перше, застосування інституційного підходу як єдиного можливого не дозволяє виявити власне природу лідерства, оскільки предмет аналізу обмежений вивченням формальних інститутів. Від дослідників вислизають неформальні аспекти існування політичних інституцій, а вони в свою чергу мають значний вплив на політичного лідера.

По-друге, класичний інституціоналізм також ігнорує соціальний контекст. Але ж звернення до інститутів викликане інтересом дослідників до питання співвідношення субстанційного змісту політики (на разі – сутнісного розуміння політичного лідерства), що, з одного боку, пов'язано із взаємодією груп людей щодо влади, з іншого – з інституційними формами політичного життя.

Тим часом інституційний підхід відрізняється від соціологічного чи психологічного акцентуванням своєї уваги саме на нормативному забезпеченні політичної діяльності. Однак цей підхід має обмеження, пов'язані з тим, що через об'єктивну динаміку політичного процесу часом дуже складно простежити зміни у нормативній базі.

Безумовно, даний підхід, який часто застосовувався лише при аналізі національного лідерства, дозволяє вивчити механізм висування політичного лідера, а також соціальні, правові, економічні обмежувачі його діяльності. Водночас предмет аналізу у рамках інституційного підходу значно

обмежено, оскільки здійснюється формальний підхід до вивчення лідерства, тобто без урахування неформальних аспектів, особистісних та емоційних факторів.

Розглянуті обмеження долає неоінституціоналізм, що з'явився в середині 80-х років минулого століття. Він комбінує досягнення інституційного підходу та разом з тим розширює свої межі, приділяючи пильну увагу соціокультурним засадам політичного лідерства [57, с.137].

У контексті неоінституціоналізму актуалізується поняття «культура» як один із методів розуміння та пізнання навколишнього світу.

В даному випадку культуру можна трактувати як людську діяльність у соціальній практиці того чи іншого суспільства. Культура знаходить своє вираження в інституційній діяльності, а інститут у свою чергу є її носієм. У процесі інституціоналізації індивід входить у систему цінностей конкретного соціального інституту, тобто стає послідовником чи противником політичного лідерства.

Здається вірною думка про те, що у рамках даного підходу здійснюється оптимальне дослідження національного політичного лідерства: неоінституціоналізм має на увазі під політичним лідерством особливий політичний інститут, тобто своєрідну модель соціальних відносин, які знаходять свій відбиток у політичних зв'язках, персоніфікації політики, і навіть артикуляції інтересів соціальних груп.

Структурно-функціональний підхід, що став ключовим у політичній науці в 1960-ті роки, характеризує політику як «цілісну систему, що має складну структуру, кожен елемент якої має певне призначення і виконує специфічні функції (ролі)» [78, с. 199-200]. Діяльність елементів системи запрограмована загальною структурною організацією, безпосередньо займаними ними позиціями і виконуваними ролями. У цьому підході феномен лідерства пояснюється функціональною необхідністю соціальної системи. Будь-яка соціальна структура (спільність, суспільство) може стабільно функціонувати лише за наявності певної системи управління. Лідер

об'єктивно є необхідним елементом керуючої системи. У свою чергу інститут лідерства - нормативний порядок, за допомогою якого деяка підгрупа або індивід (політичний діяч) наділяється відповідним обсягом повноважень для здійснення функцій лідерства. Політичний лідер – суб'єкт – носій даних функцій.

Концепція постструктуралізму розширює методологічні засади структурного функціоналізму. П.Бурдьє пропонує використовувати при вивченні соціальних реалій одночасно два принципові підходи: структуралізм, під яким розуміється, що в соціальній системі існують об'єктивні структури, що не залежать від свідомості і волі людей, нездатні стимулювати ті чи інші їх дії і прагнення, і конструктивізм, який передбачає, що дії людей, зумовлені життєвим досвідом та типом соціалізації, формують самого агента (суб'єкта) [65, с. 62]. У цій концепції влада має лише політичний сенс. Вона визначає можливість одних агентів впливати на інших без їхньої волі та бажання. У зв'язку з цим Бурдьє вводить термін «політичний актор» [66, с. 184]. Володіння владою, капіталом, освітою створюють для людей нерівні можливості досягти успіху. Символічний аспект легітимності влади - свідчення того, що влада набуває культурного капіталу та символічних ресурсів. Символічний сенс політики дозволяє владі ефективніше і цивілізовано виконувати свої функції. За характерними ознаками легітимності влади можна судити про політичну культуру суспільства.

Психологічний підхід до вивчення лідерства наголошує на дослідженні психологічних особливостей лідера. «Психологічний підхід, перш за все, оперує дослідженнями психоаналітичної школи, які наклали відбиток на розуміння особистості лідера, його різних характеристик та якостей, що дозволяють лідеру стати на чолі організації, партії чи держави» [4, с.23]. Цей підхід багато уваги приділяє окремим структурним компонентам особистості (мотивам, потребам, волі, емоціям, темпераменту, здоров'ю, характеру, стилю, Я-концепції, самооцінці тощо).

Соціокультурна парадигма передбачає розгляд політичних процесів та лідерства у контексті національної культури та цивілізаційних традицій. Для методології ключовим є поняття цивілізації (Л.Февр, Ф.Гізо). Ціннісне обґрунтування політичного курсу країни розглядається з погляду архетипів та кодів національної культури. Цивілізації - культурно-історичні типи, соціокультурні феномени, що характеризуються окремою мовою або групою близьких між собою мов, політично незалежні. Цивілізаційна парадигма передбачає, що головним фактором, що інтегрує великі простори, є цивілізаційна ідентичність.

Ціннісний аналіз. Вивчення лідерства з погляду його взаємозв'язку з питаннями цінностей, етики та моралі більшою мірою стало предметом філософського аналізу [3, с. 9]. У розвиток ціннісних теорій лідерства істотний внесок зробили Р.Грінліф, С.Кучмарські і Т.Кучмарські, К. Ходжкінсон, Г. Фейрхольм та ін. Ціннісний підхід до дослідження лідерства отримав розвиток у 1980-1990 рр. Ціннісне лідерство - це особливий вид злиття організаційного та емоційного лідерства. Згідно з ціннісною концепцією лідерства, найбільш ефективно управління людьми - це управління через їх світогляд і цінності [37, с. 94]. Відповідно, лідером стає той член групи, який формує та підтримує загальні цінності групи та забезпечує залучення та відданість цим цінностям інших членів групи, в тому числі через навчання. В організації ціннісний лідер орієнтований на розвиток та підтримку організаційних цінностей (організаційної культури), що сприяють самореалізації та особистісному вдосконаленню послідовників.

Універсальність феномена лідерства, безумовно, визначає і теоретико-методологічні проблеми його пояснення. У межах політичної науки відсутній єдиний погляд на природу лідерства. Розглянуті нами підходи також не дають всебічного розуміння даного явища, тому є необхідність дослідження соціокультурних основ політичного лідерства.

Слід зважати на те, що проблематика політичного лідерства не може бути політично нейтральною. За радянських часів єдиною можливим підходом

до характеристики лідерства був класовий, тобто, ситуаційний, коли роль особистості визнавалася лише у того класу, котрому ця особистість служить.

1.2. Теоретичні здобутки суті і змісту політичного лідерства

Історія вивчення політичного лідерства є прикладом дивовижного розмаїття підходів, наявності концепцій і парадигм і вражає відсутністю загальноприйнятої базової теорії. Тому, для його емпіричного дослідження необхідно знайти операційні визначення, на які можна було б спиратися під час аналізу того чи іншого діяча.

Політична наука розглядає лідерство насамперед як феномен влади, політичний інститут. Це дозволяє вважати явище політичного лідерства як наукову проблему, що розвивається.

Слід зазначити прямий і опосередкований характер політичного лідерства на різних етапах формування. Взаємодія між політичними лідерами та суспільством відбувається через різні інститути: політичні партії, групи інтересів, державні адміністрації, ЗМІ тощо. Це поняття можна трактувати по-різному:

1) різновид влади. Згідно з Максом Вебером, така інтерпретація лідерства заснована на тому, що в кожній «політичній проблемі» інтерес до розподілу, утримання чи передачі влади є вирішальною відповіддю на конкретну політичну чи соціальну проблему;

2) ступінь впливу на інших, що зумовлено такими характеристиками: вплив має бути постійним; політичним лідером не може бути той, хто разово впливає на політичні процеси; політичний лідер має впливати на групу, організацію чи суспільство загалом; для політичних лідерів характерний явний пріоритет впливу; вплив лідера заснований не на прямому застосуванні сили, а на авторитеті або визнанні легітимності лідерства;

3) особливим типом лідерства є політичне підприємництво, коли політичні «підприємці» обмінюють свої програми, рішення та думки щодо вирішення соціальних проблем та реалізації суспільних інтересів на лідерські

позиції на керівних посадах. Не випадково політичні лідери щедрі в обіцянках під час виборів, але, прийшовши до влади, вони, як правило, скупі на виконання своєї програми. Не дарма американський фінансист, державний та політичний діяч Бернард Барух каже: «Голосуйте за того, хто обіцяє менше за інших: так ви менше розчаруєтеся» [31, с. 288].

Феномен політичного лідерства багатолікий і емпірично загальновідомий. Наділені «чудовими», в порівнянні з рядовими громадянами, якостями - різними залежно від специфіки політико-етнічних систем - правителі, полководці, державні мужі з моменту зародження жанру історичної рефлексії міцно зайняли місця головних історичних осіб хронік. Оскільки існує безліч дефініцій феномену політичного лідерства, сучасна наука виділяє такі основні підходи до його трактування:

1) лідерство – вплив на інших людей. Воно має мати постійний характер. Вплив політичного лідера має здійснюватися на всю групу, організацію, суспільство. Вплив політичного лідера спирається на довіру його прихильників, визнання правомірності його претензій на керівництво, на його особистий авторитет [26, с. 173; 29, с. 89];

2) лідерство – управлінський статус, соціальна позиція, пов'язана з прийняттям рішень, це керівна посада [22, с. 6; 47, с. 162];

3) політичне лідерство – «символ спільності, зразок політичної поведінки групи, здатний реалізувати її інтереси за допомогою влади» [9, с. 79];

4) політичне лідерство - особливого роду підприємництво. Специфікою політичного підприємництва виступає персоналізація «політичного товару». Невипадково політичні лідери такі щедрі на обіцянки під час виборів.

Зазначені трактування фокусують нашу увагу на багатоаспектності феномена політичного лідерства. Наявність безлічі трактувань феномену політичного лідерства вказує на те, що вони в своїй сукупності народжують якісь концептуальні позиції з питання природи політичного лідерства. Так, Н.Ю. Ісаєва зазначає, що у розумінні природи політичного лідерства і

побудові загальної теорії лідерства в порівняльній перспективі необхідно виділити кілька ключових питань, що стосуються методології дослідження та визначення самої предметної галузі. Так, перш за все необхідно з'ясувати, що є невід'ємними атрибутами лідерства, які далі підлягають зіставленню та виміру в емпіричних дослідженнях [15, с. 34].

Ю.В. Секунова характеризує політичне лідерство як «особливий інститут влади, що дозволяє окремій особі (групі осіб) за рахунок володіння вирішальними повноваженнями у процесі прийняття рішень у масштабах держави (партії, руху, регіону) та наявності авторитету проводити певну політичну лінію» [60, с. 71].

Ю.В. Карпець зазначає, що «у розумінні природи політичного лідерства та побудові спільної теорії лідерства у порівняльній перспективі необхідно виділити кілька ключових питань, що стосуються методології дослідження та визначення самої предметної галузі» [16, с. 156].

В.М. Северенюк зазначає, що «політичне лідерство має на увазі наявність послідовників, а групі потрібно пройти через інноваційний процес адаптації до специфічної ситуації та інституційно-культурного контексту» [59, с. 42].

Відомий французький політолог Ж. Блондель проаналізував проблему політичного лідерства через розкриття її сутності, природи у контексті інституційних структур, витоків влади лідера, методів здійснення влади та мобілізації лідером мас. Звернімо увагу лише на деякі аспекти цієї проблеми.

У своїй фундаментальній роботі «Політичне лідерство» Ж. Блондель спочатку зазначає особливу значимість лідерства за його намірами та цілями як «ознака номер один будь-яких організацій» [48, с. 89]. Політичне лідерство багатоаспектне, і лідерство в нації-державі займає особливе становище, оскільки воно більш помітне і набагато значуще. У багатьох країнах політичне лідерство є суттєвим, але не всесильним елементом суспільного життя. Загальнонаціональні політичні лідери (вітчизняні та

іноземні) є кістяк політики, «найвизнаніший, найуніверсальніший елемент політичного життя, що викликає загальний інтерес» [48, с. 89].

Сучасні дослідження політичної історії та політичного процесу, особливо їх приватних проявів (до них належить політичне лідерство), стимулюють появу нових методологічних підходів до вивчення історичного минулого загалом, спричиняють зміну концептуальних поглядів на традиціоналізм у політиці, соціальній сфері та культурі. Ціннісно-методологічна парадигма політичного лідерства в політико-історичних дослідженнях представлена концептуально все ж таки, як нам здається, двома найзагальнішими позиціями.

Перша як несвропейська. Її концепти виражені в основному західною та вітчизняною ліберально-демократичною історіографією, політичною аналітикою та емпіричними дослідженнями. Політичне лідерство цієї парадигмальної схеми для України мислиться як складання та панування авторитарного (директивного) лідерства у політиці за відсутності демократичних політичних інститутів та демократичного маніфестування політичних процесів. Традиційним визнається жорстке керівництво з акцентом на адміністративний примус та егоцентризм лідера під час здійснення владних повноважень.

Друга як переважно європейська. Тракткування еволюції українського політичного процесу, національного політичного лідерства в цьому варіанті представлено поняттями на кшталт європоцентризму, визнання за українськими політичними реаліями розвитку на кшталт європейських політичних стандартів і закономірностей еволюції. Але слід зауважити, що не слід уявляти так, що авторитарний лад веде до тоталітаризму, а демократичний лад рятує і забезпечує народи від нього. Римляни знали рятівність єдиновладдя і боялися диктатури, даючи їй повні, але термінові і цільові повноваження. Диктатура має пряме, історичне покликання – зупинити розкладання, загородити дорогу хаосу, перешкодити політичному, господарському та моральному розпаду країни. І ось, є в історії такі періоди,

коли боятися одноосібної диктатури – значить тягнути до хаосу та сприяти розкладанню.

У сучасній Україні проблема ефективності політичного лідерства має особливе значення через велику персоніфікацію влади, у зв'язку з гострою потребою у вирішенні цілого ряду соціально-економічних та політичних проблем, з необхідністю здійснення модернізації країни. Політичне лідерство є ключовим суб'єктом соціальної мобілізації еліти та широких верств населення.

Таким чином, погляди науковців на трактування поняття «політичне лідерство», можна об'єднати в наступне трактування зазначеного феномена. Політичне лідерство - процес взаємодії між людьми, в якому наділені реальною владою авторитетні люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (або його частину), яке віддає їм частину своїх політико-владних повноважень та прав.

Відзначивши узагальнені концепції з приводу природи політичного лідерства, прояснимо питання типології політичних лідерів. І тут доречно насамперед навести позицію М. Вебера. Типологія, яку запропонував учений, ґрунтується на визначенні коренів лідерства. М. Вебер виділив три типи лідерства: традиційне, засноване на вірі людей у святість традицій; раціонально-легальне, засноване на тому, що влада набувається на основі загальних виборів; харизматичне, засноване на вірі в людей, на думку мас, наділених особливою благодаттю та визначними якостями [62, с. 89].

У політології існує типологія політичних лідерів за характером керівництва. Це формальні та неформальні лідери. Формальне лідерство є пріоритетним впливом певної особи або групи осіб на членів організації, закріплене в її нормах і правилах [25, с. 7; 17, с. 173]. На противагу формальному неформальне лідерство демонструє суб'єктивну здатність, готовність і вміння виконувати роль лідера, а також супроводжується визнанням за лідером з боку членів групи (суспільства) права на керівництво [7, с. 221]. Враховуючи викладене, ми вважаємо, що формальна і

неформальна складові політичного лідерства зазвичай доповнюють одне одного, забезпечуючи лідерові політичну кар'єру.

У сучасній західній політології поширений функціонально-рольовий підхід до вивчення типології лідерства М. Дж. Херманн виділяє чотири типи політичних лідерів - «Знаменосці», «Пожежні», «Служителі» та «Торгівці»:

1) «Знаменосці» - ці лідери прагнуть змінити політичну систему заради ідеалу, в який вони вірять;

2) «Пожежні» - відрізняються швидкістю реагування на нагальні потреби моменту;

3) «Служителі» - завжди виступають як виразники інтересів своїх прихильників та виборців загалом, успішно діють у рутинних умовах в ім'я інтересів населення;

4) «Торгівці» - лідери, для яких характерна здатність привабливо піднести свої ідеї та плани, переконати громадян у їх перевазі, змусити «купити» ці ідеї [50, с. 172].

Представляє певний інтерес типологія, запропонована К. Ходжкінстоном. Він виділяє такі типи: лідер - кар'єрист, лідер - політик, лідер - технік, лідер - поет [41, с. 531-532].

Функції, що виконують політичні лідери, багато в чому визначаються тими цілями, що вони ставлять, тією ситуацією, середовищем (економічним та політичним), в якому їм доводиться діяти.

Функції політичного лідерства є головними напрямками його діяльності. Їх кількість, як і обсяг, залежить від переважаючого типу культури суспільства, політичного режиму, зрілості громадянського суспільства тощо.

Серед загальнозначимих функцій лідерів виділяють такі:

1) Інтегративну. Покликання лідера - узгодження та об'єднання різних груп інтересів на основі спільної ідеї, спільних цінностей та ідеалів. Високий рівень соціальної напруженості свідчить про те, що політичний лідер слабо реалізує інтегративну функцію.

2) Орієнтаційну. Через вироблення політичного курсу, що враховує тенденції світового розвитку та потреби різних груп суспільства, лідером на практиці здійснюється досягнення цілісності та гармонії соціальних інтересів.

3) Інструментальну. Політичний лідер пропонує механізм здійснення свого курсу (програми) через прийняття політичних рішень та забезпечення їх ресурсами.

4) Мобілізаційну. Ця функція стає актуальною, коли лідер прагне здійснити глибокі перетворення у суспільстві. Мобілізація населення - це реалізація лідером мобілізаційної функції, яка може досягатися на основі збудження народного ентузіазму, симпатії до лідера, його харизми, але пов'язана зі створенням економічних стимулів.

5) Комунікативну. Лідер прагне забезпечити стійку форму політичної самоорганізації на основі тісних контактів із громадськістю, різними організаціями, групами та верствами.

6) Функцію соціального арбітражу та патронажу. Вона розвинена переважно у країнах, де високий рівень залежності особистості влади. Лідер покликаний виступати гарантом справедливості, законності та порядку, захисту громадян від свавілля бюрократії, беззаконня, порушення прав та свобод громадян.

7) Функцію легітимності політичного порядку. Цю функцію може виконувати лідер у тоталітарних та авторитарних державах. Функція полягає в обґрунтуванні правомірності існуючого політичного режиму та часто проявляється у формах прямого обожнювання особистості лідера [49, с. 90-92; 18, с. 234].

У разі відносної стабільності суспільства політичний лідер залишається новатором, висуває нові ідеї, ставить нові цілі, завдання у розвитку суспільства. При цьому коло виконуваних ним функцій розширюється:

- координаційна функція спрямована на узгодження дій усіх суб'єктів політичних перетворень - інститутів та установ влади;

- інтегративна функція спрямована на підтримку цілісності та стабільності суспільства, громадянського миру та суспільної згоди; лідер покликаний забезпечити національну єдність у масштабах великої спільноти, якою він керує, або держави загалом;

- функція легітимації забезпечує підтримку влади на основі особистого авторитету та впливу на маси.

Найголовніше завдання політичного лідера полягає у забезпеченні безпеки, тобто «у створенні таких політичних, соціальних, економічних, військових, культурних систем такого середовища, які б забезпечували людині необхідні для життя умови та засоби для гідного існування» [2, с. 148]. Нова концепція безпеки передбачає вироблення комплексних заходів для глобального вирішення широкого спектра проблем, що несуть загрозу безпеці. Виконання цих цілей, делегування та розподіл конкретних завдань, координація дій закономірно входять до кола обов'язків політичного лідера. Слід зазначити, що також найважливішим фактором для реалізації успішної стратегії політичного лідера в суспільстві є довіра населення, оскільки лише за такої ситуації можна розраховувати на очікувані результати. Отже, політичному лідеру необхідно приділяти велику увагу постійній роботі з вивчення настроїв населення.

Суспільство є структурою, що самоорганізується і саморегулюється. Певний тип політичного лідера є вимогою соціальної групи, яка виражає її інтереси та потреби. Отже лідеру необхідно реагувати на зміни цих настроїв. Роль політичного лідера тепер полягає не у підпорядкуванні населення своїй діяльності, а у наданні можливостей для реалізації прагнень якомога більшої частини суспільства, яка делегувала йому свої повноваження.

З усього вищесказаного ми можемо дійти висновку, що політичний лідер постає як об'єднувач мас, захисник їх інтересів, ініціатор відновлення життя, організатор діяльності людей.

1.3. Аналіз джерельної бази дослідження

При написанні магістерської роботи були використані джерела, які можна розділити на декілька груп.

Першу групу джерел становлять роботи, написані від античних мислителів до психологів другої половини XIX ст. Так, у творах найбільших учених Стародавньої Греції Платона та Аристотеля, ідеальний правитель постає у образі філософа, що має природну схильність до лідерства і є найкращим з всіх громадян.

В свою чергу твір грецького історика Геродіана, що оповідає про особливості особистості, спосіб життя та діяльність римських імператорів після Марка Аврелія. Тут для нас особливий інтерес представляє опис життєдіяльності імператора Олександра. Праця Геродіана викладає римську історію від смерті Марка Аврелія до Гордіана III, тобто охоплює роки 180-238 н. е.

Давньокитайські мислителі, Лао Цзи та Конфуцій, описали якості, яким має бути наділений політичний лідер, що є актуальними і досі. Крім позитивних, описувалися і негативні риси характеру лідера, що сприяють встановленню тяжкого становища країни. Найважливішою якістю вважалася потяг до знань, як запорука самовдосконалення правителя. Твори найбільшого італійського філософа епохи Відродження Н. Макіавеллі містить у собі першу класифікацію політичного лідерства, за якою виділяються два типи: лис і лев. Причому автор вказує, що ідеальним правителем, лідером є людина, що поєднала в собі якості притаманні обом типам.

За формою правління держави (Stati) поділяються на республіки (Repubbliche) та монархії (Principati). Макіавеллі описує три форми приходу до влади: зброя, сила чи насильство (armi, forza чи violenza), удача (fortuna, фортуна) чи чеснота (virtù). Оскільки успіх не у владі людини, Макіавеллі зупиняє свою увагу на силі зброї та чесноти, зазначаючи, що одне доповнює інше. «Збройні проповідники перемагають» (Profeti armati vincono) [48, с. 56],

пише він. Макіавеллі підкреслює, що государ іноді повинен уподібнюватися до тварин (*bestia*), з яких він виділяє лисицю (*volpe*) і лева (*leone*). Позбавлення влади відбувається внаслідок позбавлення зовнішньої сили (*forza*) чи народної зневаги (*disprezzo*), якщо государ виявляє явні вади чи порушує «спосіб життя» тієї країни, якою править [48, с. 56].

З чеснот Макіавеллі слідом за Аристотелем особливо виділяє щедрість (*liberalita* - спроможність як якість вільної людини). Далі слідує милосердя (*clemenzia*), хоча для государя вона набуває особливого сенсу, оскільки допускає жорстокість для запобігання безладдям. Також Макіавеллі серед чеснот перелічує розсудливість (*prudenza*) та гуманність (*umanita*). Доброчесність він цінує як репутацію (*reputazione*), яка дозволяє уникнути ненависті та зневаги за ганебні вчинки.

При описі внутрішньої структури суспільства Макіавеллі поділяє народ (*popolo*) та грандів (*grandi*). Мудрий государ (*Principe prudente*) править, балансує між тими та іншими. Макіавеллі високо цінує французькі парламенти (*Parlamento*), оскільки вони дозволяють стежити за амбітними опонентами всередині країни та контролювати їх.

Джерелом своїх знань Макіавеллі називає досвід (*esperienza*), з якого він виводить «загальні правила» (*regole generali*). Досвід управління государ має черпати з історії. Макіавеллі захоплюється такими авантюристами, як Агафокл (гл. VIII), які змогли досягти успіху (*gloria*), не маючи ні чесноти, ні успіху. Навпаки, Агафокл славився жорстокістю (*crudeltà*) та нелюдністю (*inumanità*). Розглядаючи цей і подібні до нього історичні приклади, Макіавеллі користь (*utili*) ставить вище чесноти. Це впливає з того, що народ більше цінує успішного правителя, ніж добродішного, оскільки успіх правління сприяє загальному благу. У контексті великої мети він припускає справедливую війну (*guerra è giusta*). У XVII розділі свого трактату Макіавеллі відзначає низьку природу людей, помічаючи, що вони в своїй масі невдячні (*ingrati*), непостійні (*volubili*), брехливі (*simulatori*), боязкі (*fuggitori*) [48, с.56].

Друга половина ХІХ ст. відкриває перед нами дві цікаві роботи, що відображають нове уявлення про політичного лідера, властиве вже для капіталістичної доби. Ці твори є своєрідною класикою, на якій створюються нові дослідження у розділі соціальної та політичної психології. Крім того, багато ідей, виражених у даних роботах, досі закладають базис для побудови рекламних та політичних технологій.

Так, британський історик Т. Карлейль у своїй роботі порушує питання про роль особистості в історії, описуючи лідера в образі героя в різних іпостасях та проявах. Примітно, що остання фаза героя – це вождь, велика людина, яка воістину лідер і веде за собою народні маси.

Позиція Т. Карлейля про те, що люди не можуть існувати без лідера-героя, може бути підтверджена або спростована безліччю прикладів із сучасної історії.

Наприклад, серед лідерів, які очолили боротьбу проти несправедливості, можна назвати таких видатних осіб, як Мартін Лютер Кінг-молодший, Нельсон Мандела, Махатма Ганді, Аун Сан Су Чжі, які, борючись за права людини та свободу, надихали та надихають людей на боротьбу за справедливість та рівність.

Французький психолог Г. Лебон говорить про лідера, який є у кожного натовпу, але наявні два різновиди: одному властива енергія і сміливість, а іншому сильна воля. При цьому лідером може стати будь-яка людина, будучи продуктом ідеологічного впливу, опинившись у потрібний час у потрібному місці для того, щоб повести за собою людей.

Психологія народів та мас - поширена назва спільно виданих перекладів книг Г. Лебона. Психологія народів (*Les Lois Psychologiques de l'Évolution des Peuples* (1894)) та Психологія мас (*La Psychologie des Foules* (1895)). Друга книга продовжує і доповнює висновки першої, але в оригіналі (французькою) та в англійських перекладах (*The Psychology of Peoples* та *The Crowd: A Study of the Popular Mind*) дані книги зазвичай видаються окремо, причому

Психологія має набагато популярніша в наш час і перевидається значно частіше. У перекладах друга книга відома також як психологія натовпу.

У книгах коротко викладено висновки автора про психологію народних мас (раси) та про психологію натовпів, зроблені в ході численних подорожей. Перша книга присвячена загальному опису психології народів, друга розглядає психологію груп як найважливіший мотив поведінки індивіда та причини історичних подій.

Багато положень цієї праці взято в основу сучасних рекламних та політтехнологій.

Серед дисертацій, присвячених темі політичного лідерства, необхідно згадати роботу Осипової С.А. «Сучасні тенденції формування інституту політичного лідерства та їх прояв в Україні».

У дисертації здійснено комплексне дослідження сучасних тенденцій формування інституту політичного лідерства, а також їх прояви у сучасному політичному полі України в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Проаналізовано сучасні теоретико-методологічні підходи до проблеми політичного лідерства.

На думку автора, для глибокого розуміння природи політичного лідерства необхідне пізнання механізмів формування даного інституту, а також внутрішніх ресурсів феномену, що дозволяють проявитися лідерству у найефективніших формах. Тому у дослідженні застосовано комплексний підхід до аналізу обраного об'єкта дослідження, в рамках якого розкрито такі складові інституту політичного лідерства як тенденції розвитку, що виявляються у сучасному політичному полі [43].

В дисертації Трофименко Л. С. «Феномен жіночого політичного лідерства в Україні» [72] проаналізовано феномен жіночого політичного лідерства та його прояви в умовах сучасного державного будівництва в Україні. Досліджено суспільні процеси, що сприяють формуванню жінки як політичного лідера; висвітлено діяльність жіночих політичних організацій у період становлення України як незалежної держави; характеризуються стилі

жіночого лідерства у політиці та психологічні особливості жінки – політичного лідера. Систематизовано досвід жіночого лідерства в історичному процесі державного будівництва, його вплив на сучасне суспільно-політичне життя.

Трач Н.О. у своїй дисертації «Соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні механізми політичного лідерства» [71] піднімає тему ефективності використання соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних механізмів політичного лідерства у процесі політичної комунікації шляхом дослідження характеристик іміджу деяких сучасних українських політичних лідерів.

Аналіз основних теорій, функцій та типологій політичного лідерства дозволив визначити політичного лідера як особу, якій притаманні певні психофізіологічні характеристики, що дозволяють йому законно обіймати управлінські посади, ефективно впливати на громадську думку, а також визначати стратегії розвитку суспільства. Виходячи з цього визначення політичне лідерство в дисертації розглядається в контексті демократичної політичної культури.

З метою поширення своїх ідей, програм, формування політичного порядку денного, політичні лідери широко використовують політичну інформацію, що розглядається у дисертації у рамках суб'єкт-суб'єктного підходу. Політична комунікація як взаємодія політичного лідерства та суспільства здійснюється за допомогою засобів масової комунікації. Щоб донести свої інформаційні повідомлення, політичні лідери повинні враховувати комунікаційні бар'єри та вміти їх обминати.

У дисертації підкреслюється значна роль засобів масової комунікації у процесі взаємодії та взаємовпливу політичного лідера та суспільства. Використання сучасних засобів масової комунікації дає гарні можливості політичним лідерам для маніпулювання масовою свідомістю. Зокрема, лідерами використовуються такі PR-технології, як позиціонування, спін-майстер, розкручування або, якщо необхідно, замовчування теми. Щоб

зменшити рейтинг конкурента, використовуються прийоми «чорного» піару – плітки, чутки, компромат.

Аналізуються такі глибинні психологічні механізми політичної реклами як одного з інструментів паблік рілейшнз: сугестія, нейролінгвістичне програмування, брендинг. Вказується, що основним продуктом політичної реклами є імідж. Імідж відображає як інтереси суспільства, так і політичного лідера. В іміджі політичного лідера масова свідомість набуває найпривабливіших рис політика, що й дозволяє скоротити відстань між політиком та електоратом.

У дисертації імідж розглядається як публічне «я» політика, штучний конструкт, що має під собою реальне підґрунтя. На основі іміджевих характеристик у роботі виділяються такі типи іміджів політичних лідерів, як «добрий татусь», «ділова людина», «харизматичний лідер», «інтелектуал», «господарник».

Найбільшу групу джерел з питань політичного лідерства становлять роботи сучасних науковців, серед яких Бурковець Д.О., Гапоненко В. А., Грищенко І.М., Гуменюк О.Г., Дандекар Д. Д., Діброва А. О., Дубінська В.О., Ємельянова Г. І., Карпець Ю. В., Ковбасюк С.В., Коломієць С.В., Коренева Ю.П., Лебедь О.М., Литвин В., Морарь М.В., Наконечний В.М., Негулевський І.П., Олкова-Михницька А.В., Павлов Д. М., Панченко, Ю.В. Северинюк В.М., Сергеева Л. М., Секунова Ю.В., Слюсаренко О.О., Столяренко О. Б., Черваньова З. О., Яковенко К.В.

Таким чином, дані джерела дають необхідний матеріал для вивчення феномену політичного лідерства.

Висновки до першого розділу

Отже, якщо спробувати коротко визначити політичне лідерство, то можна сказати, що воно є заснованим на авторитеті персоніфікованим способом самоорганізації суспільного життя.

Лідерство в політиці має низку специфічних особливостей:

1) між загальнонаціональним лідером та суспільством, як правило, не існує прямої взаємодії, воно опосередковане партіями, групами інтересів, засобами масової інформації;

2) воно носить багаторольовий характер, лідер орієнтований на узгодження різних соціальних інтересів, змушений прагнути виправдання масових очікувань від його діяльності;

3) політичне лідерство корпоративно, за рішеннями, які ухвалюються вищими керівниками, завжди ховається не видима для суспільства робота численних експертів, найближчого оточення лідера;

4) політичне лідерство у тій чи іншій мірі інституціоналізоване, тобто діяльність лідера обмежена тією чи іншою мірою існуючими соціальними відносинами, нормами, процедурами прийняття рішень.

Політичне лідерство виконує ряд найважливіших функцій, до них належать:

1. визначення та формулювання інтересів соціальних груп, цілей соціальної та політичної діяльності, виявлення способів та методів реалізації інтересів та досягнення цілей (програмна функція);

2. процес вироблення та прийняття політичних рішень (управлінська функція);

3. мобілізація мас на досягнення політичних цілей, розподіл соціальних ролей та функцій у суспільстві, ініціювання соціальних інновацій (мобілізаційна функція);

4. інтеграція суспільства, об'єднання мас. Лідер покликаний забезпечувати національну єдність у масштабах великої спільноти, якою він керує, або держави загалом (інтегративна функція);

5. комунікація влади та мас, тобто організація зв'язку між суспільством та владою. Переконання суспільства у доцільності та правильності прийнятих владних рішень (комунікативна функція);

6. легітимація влади. Забезпечення підтримки влади на основі особистого авторитету та впливу на маси (функція легітимації).

З усього вищесказаного ми можемо дійти висновку, що політичний лідер постає як об'єднувач мас, захисник їх інтересів, ініціатор відновлення життя, організатор діяльності людей.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО І СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Політичне лідерство в Україні в період переходу від авторитаризму до демократії

Побудова демократії, яка приходить на зміну авторитарним режимам, ніколи не було і не буде легким та швидким процесом. Тим не менш, протягом кількох десятиліть прагнення змін загалом призводило до формування більш відкритої політики з урахуванням принципів широкої участі та підзвітності. Збільшені очікування щодо особистої незалежності та свободи вираження політичних поглядів найчастіше були пов'язані з урбанізацією, вищими рівнями доходів, освіти і грамотності. Ці тенденції, у свою чергу, прискорилися з появою нових інформаційно-комунікаційних технологій, що полегшили мобілізацію опозиційних рухів.

У всьому світі люди хочуть, щоб їх голос був почутий і приймався до уваги. Прагнення свободи висловлювання політичних поглядів знову ставить питання про перехід від авторитарного правління до демократії, що визначає актуальність вивчення досвіду здійснення попередніх демократичних перетворень. Це особливо важливо, оскільки успішні перетворення у минулому були аж ніяк не неминучі, а в багатьох випадках непередбачувані.

Так, звичайно, в тих випадках, коли процес державного будівництва зазнає впливу загрозливого зовнішнього чинника, то народжується модель гранично централізованого лідерського суспільства з превалюванням авторитаризму. У таких умовах «найчастіше виникає авторитарна модель у політиці та відповідний їй етико-культурний принцип «страх».

Звичайно, авторитарна модель політичного лідерства як продукт зовнішнього фактора неодмінно відтворює себе в перетворених формах у наступних переломних фазах національної політичної історії та породжує відповідний архетип влади та політичних відносин. Чи можна не критично

поставитися до подібних висновків? Подібна розумова конструкція при всій логічній і методологічній стрункості, що здається, емпіричної реалізованості в довгостроковому історичному просторі все ж допускає, принаймні, три евристичні зауваження. Перше: одного разу народжена авторитарна модель політичного лідерства поводить як усвідомлена конструкція у верхніх точках переломних фаз політичної історії. Саме у цих переломних точках чітко спостерігається маніфестування всіх акторів політичного процесу, зокрема й політичних лідерів із відповідним стилем поведінки та їх преференціями. Друге: чи можемо ми безапеляційно припустити, що інших типів політичного лідерства, ніж авторитарний, спочатку, як певна політико-історична потенція на момент зав'язування всієї комбінації політичних відносин, не існувало? Швидше за все, у кожній моделі, у кожного типу політичного лідерства спочатку були рівні шанси і рівна для всіх нульова позначка. Третє: у часових відрізках між фазами, циклами історичного розвитку, звичайно ж, протікала боротьба всіх елементів, усіх двигунів історичного процесу. Власне агрегація (технологія узгодження різних мікрогрупових позицій у рамках вироблення єдиних політичних вимог тієї чи іншої групи) навіть потестарних (додержавних міжплемінних, родоплемінних) позицій - це процес природного розвитку такого політичного інституту, як політичне лідерство.

Актуальність вивчення політичного лідерства обумовлена тим, що діяльність суб'єктів, для яких політика є основним родом діяльності, визначає стратегію державного розвитку та ефективність роботи основних інституцій держави. Тому правильний вибір критеріїв оцінювання діяльності політичних лідерів дасть змогу об'єктивно оцінити нинішній стан політичного лідерства в Україні.

Для виявлення ефективності лідерства необхідно проаналізувати саме явище та його якості, так чи інакше властиві всім політичним лідерам, а саме: наявність персоніфікованого центру влади, прерогатива прийняття обов'язкових до виконання рішень, легітимність.

Але окрім якостей, які характеризують лідера як представника державного апарату, для визначення соціальної та духовної прояву лідерства необхідно виявити основні внутрішні якості лідерства, що їх апробувала історична практика.

Існує добре відомий забобон щодо проблеми політичного лідерства та боротьби за владу. Наче ведеться така боротьба через особисті амбіції її учасників. Водночас у проблемах влади, її наступності, пов'язаної зі зміною лідерів (а відповідно і з конкуренцією чи боротьбою за першість), є суттєвіші чинники, ніж зіткнення одного лідера чи керівника з іншим. Політичному діячеві нелегко усвідомлювати те, що, «перебуваючи на вершині владного олімпу і розпоряджаючись долями мільйонів людей, він водночас собі не належить» [48, с. 58].

Ця аксіома простежується на всіх етапах як радянської, так і пострадянської української політичної історії. Справді, хіба можна вважати відставку П.Шелеста та призначення Кремлем В.Щербицького простою заміною в Україні одного керівника іншим?

Власна думка щодо шляхів розвитку України коштувала П.Шелесту посади «першої особи». А ось В.Щербицький зумів зберегти недоторканність заповідника «розвиненого соціалізму» на території УРСР за часів розбудови.

В умовах боротьби за державну незалежність України та можливої альтернативи вибору в особі В.Чорновола - чи означав прихід до влади Л.Кравчука та його прихильників лише зміну керівників? Швидше за все, це було відображенням тодішньої суспільної свідомості, з одного боку, і фіксація принципових змін сутності та функцій влади - щодо суспільного ладу, з іншого. Навряд чи хтось сумнівається у тому, що Л.Кравчука було усунуто з посади президента України не внаслідок «народного волевиявлення», а внаслідок дій конкретних політичних постатей, незадоволених його керівництвом та політикою. Тієї її складової, яка була пов'язана з реформуванням базових відносин у суспільстві, які стосуються власності.

Виникає аж ніяк не риторичне питання. Хто, з якою метою, спираючись на потенціал якихось конкретних сил і якими засобами звів нанівець революцію в Україні на початку 90-х років. ХХ ст.? Одна з найважливіших ролей у цих процесах належить пострадянській українській еліті. Вона сформована з представників вищих «ешелонів» компартійної бюрократії, і її дії базуються на авторитаризмі, коли проблеми політичного та правового, управлінського аспектів життя практично нероздільні. Тривала традиція, коли рівність громадян перед законом замінюється рівністю тих самих громадян перед всевладдям політичних сил.

Практично скрізь на пострадянському просторі єдиною силою, що має навички організації та державного управління, виявилася та частина партійно-державної номенклатури, яка своєчасно перехопила ініціативу у національних та демократичних рухів або навіть стала їх частиною. У тих рідкісних випадках (деякі країни Балтії та Закавказзя), де на якийсь час влада перейшла до лідерів національно-демократичних рухів, вже скоро сталося або повернення у владу «націоналізованих» представників партійно-державної номенклатури, або їх успішна трансформація у нові еліти. У більшості випадків вона з влади і не йшла, якщо не вважати тієї її частини, яка залишилася вірною гаслам радянського варіанту ортодоксального комунізму або прорахувалася, підтримавши серпневий путч 1991 р. Так само переважна більшість державних структур, створених у радянські часи, просто трансформувалися в «нові», залишаючись радянськими за стилем та навичками управління, способами та динамікою реагування на зовнішні виклики та внутрішні проблеми.

Україна щодо цього не була винятком. У незалежність вона увійшла з президентом, який з початку 1980-х перебував у верхах республіканської партійної ієрархії і вийшов з КПРС тільки після провалу путчу 1991 р., з парламентом, обраним 1990 р., де переважна більшість належала представникам колишньої партійно-радянської номенклатури, зі структурами місцевої влади, очолюваними людьми, які за рідкісним винятком утрималися

«у керма» з комуністичних часів. «Молоде поповнення» в особі найбільш енергійних представників комсомольських ієрархій, здатне до самостійних дій, у роки перебудови пішло в основному в бізнес, створивши свого роду кадровий дефіцит у сфері державного управління.

Практично вся державна та управлінська еліта нової держави складалася в умовах, коли їй наказувалися здебільшого виконавські функції, - Комуністична партія України була територіальним підрозділом КПРС, і весь її апарат суворо підкорявся центральним органам партії в Москві. Так само місцеві ієрархії державної влади були побудовані за принципом неухильного виконання волі центрального керівництва. Якщо ж говорити про уряд Української РСР, то він був скоріше зовнішнім атрибутом «соціалістичної державності», насправді був слухняним виконавцем волі центральних союзних органів (партійних та державних). Доходило до анекдотичних випадків, коли дозвіл на будівництво підземного переходу в Києві потрібно було погоджувати у Москві. Досить промовистий факт: напередодні розпаду Радянського Союзу Україна контролювала лише 5% свого валового національного продукту.

Незалежна Україна успадкувала державні та управлінські кадри та ієрархії, добре пристосовані до виконання директив та звітності, але мало здатні до самостійних дій та стратегічних рішень. Кадри ці були, до того ж, дуже нечисленні - в апараті центральних міністерств і відомств України на момент здобуття незалежності працювало близько 13 тис. осіб - таким чином виникла гостра необхідність заповнення державних структур, що розросталися.

Якщо говорити про національно-демократичний табір, то з погляду умінь і навичок державного управління та будівництва він перебував в ембріональному стані. Частина націонал-демократів, переважно колишні дисиденти, звикли до протистояння з комуністичною владою і ні психологічно, ні організаційно не були готові до конструктивної діяльності навіть в умовах несподіваної свободи. Частина з них і у 1990-ті звично

боролася з «комунізмом» та «лівою небезпекою». Частина розвіялася у маргінальних політичних партіях. Вони були вкрай нечисленні і майже незнайомі більшості населення, відповідно, не маючи впливу на суспільство. Деякі найбільш видні постаті з числа дисидентів (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, М. Горинь) розійшлися по партіях правого та правоцентристського спрямування і нерідко конкурували одна з одною, причому це суперництво, стаючи публічним надбанням, аж ніяк не додавало громадського авторитету націонал-демократам. Частина пішла на вельми сумнівний (але, мабуть, неминучий) компроміс із вчорашніми опонентами-комуністами, які запозичили їх гасла та ідеї, за які самим авторам цих ідей доводилося платити роками в'язниці та життями.

Та частина керівництва націонал-демократів, що складалася з національної інтелігенції, яка значною мірою зросла з владою за часів комунізму (Д. Павличко, І. Драч, М. Жулинський, В. Яворівський, П. Мовчан та інші), готова була задовольнитись збереженням та розширенням своїх привілеїв, пов'язаних з розширенням потреб нової держави в національних символах та атрибутах.

Варто згадати і про те, що в цих колах не було ні масштабних мислителів, здатних виробити ідеологію державного та національного будівництва, ні великих політиків, які мають сильні організаторські здібності та потужну харизму, здатну об'єднати маси і самих націонал-демократів. Далися ознаки десятиліття методичного і безперервного знищення (фізичного та морального) елітних верств інтелігенції, що здійснювалась союзним центром у співпраці з місцевою бюрократією та напівінтелігенцією, які брали активну участь у побудові наднаціональної радянської держави, а також наслідки «відкачування мізків» у СРСР.

У їх лавах не було й єдності, необхідної для створення сильного громадського руху, здатного змусити партійно-радянську номенклатуру, що залишилася при владі, діяти в інтересах суспільства - частина з них благополучно перекочувала у другорозрядні владні структури (як колишні

дисиденти, так і ті, хто процвітав за будь-якої влади), частина задовольнилася утвердженням зовнішніх атрибутів державності.

Таким чином, якість державних та управлінських еліт, покликаних будувати нову державу, не відповідала рівню та складності завдань, що стояли перед ними. Йдеться не лише про провінціалізм регіональної еліти, - незважаючи на те, що вона уступала як еліти колишнього союзного центру, тут все ж таки був серйозний інтелектуальний та організаторський ресурс, цілком достатній для успішного державного будівництва та самоорганізації суспільства. Проблема полягала саме у самих «верхах» - боротьба за утримання та переділ влади між «верхами» у перші роки незалежності відсунула на другий план питання державного та національного будівництва - ці останні перетворилися на допоміжний засіб у боротьбі за владу.

Короткочасний розпад на початку 1990-х років партійних структур, що пов'язували державний апарат вертикальними ієрархіями, обернувся їх відродженням у 1992-1996 роках. Невипадково і Л. Кравчук, і Л. Кучма, виразні представники двох типів партійно-радянської номенклатури - ідеократії та технократії - діяли абсолютно однаково у вибудовуванні нової вертикальної ієрархії влади (президентської), щоправда, Л. Кучмі як технократу це вдалося значно краще. Дуже показовим символом цього процесу стало його територіальне, «географічне» втілення - представники президента за Л. Кравчука, а згодом керівники місцевих державних адміністрацій розмістилися в приміщеннях обласних, районних міських комітетів КПРС/КПУ. Президент та його адміністрація (аналог секретаріату ЦК) розмістилися у будівлі ЦК КПУ. Портрети В. Леніна та генеральних секретарів у кабінетах бюрократів змінилися на портрети чинних президентів.

У «нового» керівництва України, уособленням якого став Леонід Кравчук, не було (і згодом так і не з'явилося, незважаючи на велику кількість різноманітних програм) ні стратегії, ні чіткого бачення перспективи розвитку держави, ні знань і умінь, необхідних для переходу до ринкової економіки, ні

жорстких політичних переконань. Його головним кредо була філософія виживання та утримання влади - всі його дії були підпорядковані цьому завданню. В результаті соціально-економічна і політична криза, неминуха при розпаді такого колосу, як СРСР, серйозно посилилася і розтягнулася в часі. Все це дало підстави дослідникам назвати перші роки існування незалежної держави «п'ятирічкою без плану».

Кордон між демократичними та бюрократичними принципами управління виявляється розмитим. На поверхні соціального життя це виглядає як своєрідна суміш демократичних (за зовнішніми ознаками) та бюрократичних (по суті) інститутів; наприклад, вибори як форма призначення. Маючи великий досвід управління громадськими інститутами, бюрократія під демократичними гаслами «відновила свою зовнішність». На корені ліквідувавши ідею декомунізації, компартійна бюрократія взяла реванш над тими, хто наївно повірив у оновлення українського суспільства на початку 90-х років. XX століття, не допустивши «декагебізації».

Внаслідок складної «гри» різних політичних сил як в Україні, так і за її межами на посаду «першої особи» замість Л.Кравчука було обрано Л.Кучму. Однією з причин його успіху була готовність пообіцяти всім та все. Впроваджувана звичка до інертності («нехай погана, але стабільність» або «нехай мало, а все-таки гроші») та корисливої зацікавленості у пристосуванні до реалій політичного життя закріплюється в нормах та організаціях. А головне – у позиціях сильних соціальних груп. Така ситуація зберігалася довгий час, і поки що, на жаль, рано стверджувати про вичерпаність усіх можливих ресурсів прихильників такої системи влади.

Одним із перших кроків Л. Кучми стало відновлення та перепідпорядкування вертикалі виконавчої влади. У серпні 1994 р. двома указами він підпорядкував собі уряд і голів районних та обласних рад, які як голови державних адміністрацій отримали статус вищий, ніж голови виконкомів цих же рад. Ці кроки були «узгоджені» з керівництвом парламенту та уряду - першому довелося поступитися, другому - взяти до

відома (своєрідним компромісом стало рішення про те, що на чолі уряду залишиться В. Масол). Водночас президент активно формував команду, призначаючи на найвищі урядові посади довірених людей, переважно з Дніпропетровська.

Користуючись своєю короткочасною популярністю, заснованою на дуже вражаючій програмі реформ та явної втоми як еліт, так і населення від безладу в системі влади, Л. Кучма обрав наступальну тактику у відносинах з парламентом, вимагаючи від нього якнайшвидшого прийняття нової Конституції як головної умови проведення реформ. З самого початку Л. Кучма взяв курс на інтенсивне маніпулювання інтересами різних фракцій у парламенті і, слід віддати йому належне, досяг успіху в цьому. Приблизно протягом року, користуючись правом депутатів на поєднання посад, він створив свою «п'яту колону» у Верховній Раді, призначаючи народних обранців на різні посади у виконавчій владі - лише близько 80 депутатів Верховної Ради скликання 1994-1998 років створили «президентську рать».

Відмовившись від гасла подвійного громадянства, заговоривши українською мовою, «забувши» про передвиборчі обіцянки про статус російської мови та перейшовши на «державну» риторичку, Л. Кучма залучив на свій бік націонал-демократів і навіть правих депутатів. Останні також виступали на підтримку його економічних реформ. Нарешті, він дуже майстерно використовував тертя між фракціями, надаючи одним більшу увагу, іншим меншу (у практику увійшли регулярні зустрічі лідерів фракцій із президентом).

Суворо ієрархічна (особиста) залежність керівників та підлеглих, авторитарно-патріархальне свавілля у державно-правовій сфері - таким на практиці виявився «новий курс». Головним стало катастрофічне зростання невідповідності прийнятих рішень громадським устремлінням. Причини різні. Одна з них - неймовірна мімікрія і пристосування підлеглих, які набули дедалі більш витончених форм, поряд з якими завжди крокує зрада.

Організована таким чином вітчизняна бюрократія виявила повну безпорадність (на відміну від односторонньої «обдарованості» у сферах власних інтересів). В умовах відсутності способів ефективного контролю з боку суспільства виконавча влада замість висування ініціатив, які б відповідали виклику часу, задовольнилася пропагандою своїх «успіхів і досягнень».

Не підлягає сумніву, що наступна зміна політичного керівництва у державі принципово відрізняється від попередніх. Перемога В.Ющенка як громадського політичного лідера стала наслідком рішучих змін у соціальних настроях. Саме ця обставина дозволила подолати шалений опір владній бюрократії. Лідерські якості Віктора Андрійовича, які мають харизматичні ознаки у сенсі ідей М.Вебера, були підтримані тими колами національної еліти, які пов'язують своє майбутнє (зокрема політичне) із модернізацією суспільства. Провідна тенденція змін - закріплення в українській політичній практиці, у всьому суспільстві загально визнаних у світовому співтоваристві норм політичного та суспільного життя.

За його правління почала діяти нова версія Конституції України зі значно ослабленими повноваженнями президента та посиленою роллю парламенту. В. Ющенко запам'ятався жорстким протистоянням з прем'єр-міністрами Віктором Януковичем та Юлією Тимошенко, яких сам через обставини подавав на затвердження парламенту.

Віктор Ющенко – перший президент України, який розпустив Верховну Раду, і у 2007 році відбулися дострокові вибори. Він найбільше запам'ятався гуманітарною політикою: відродженням пам'яті про Голодомор та будівництвом меморіального комплексу у Києві, відродженням «Арсеналу» як центру культурного життя столиці та козацької столиці у Батурині. Віктор Ющенко домагався отримання Плану дій щодо членства в НАТО і був за крок від цього влітку 2008 року. Також у 2008 році Ющенко спробував отримати томос про автокефалію Української церкви, що, втім, успіху не принесло. І ще у 2008 році Ющенко розпочав діалог з ЄС щодо отримання

Україною безвізового режиму. У 2007 році президент розпочав переговори про заміну Угоди про партнерство та співпрацю з ЄС на новий посилений формат співробітництва – Угоду про асоціацію з ЄС.

Через відверто прозахідну політику виникали постійні конфлікти з Росією, серед наслідків яких були дві великі газові кризи, коли рф на новорічні свята перекривала постачання газу.

Віктор Янукович - єдиний президент України, який утік із країни і якого усунув з посади парламент. Йому забракло кілька днів до чотирьох років правління.

Найбільше президент Янукович запам'ятався кривавими подіями на Майдані, коли під час спроби силового розгону протестувальників у лютому 2014 року загинуло понад сто людей.

У роки його правління журналісти говорили про феномен «Сім'ї» - синів та найближчого оточення, які грали провідну роль у житті країни та функціонуванні влади. Резиденція Віктора Януковича «Межигір'я», яка раніше була державною власністю, стала символом майже королівського способу життя президента. Після 2014 року була перетворена на музей.

Віктор Янукович також запам'ятався досить специфічним стилем одягу, зокрема черевиками зі шкіри крокодила, пітона чи страуса.

Екс-президент України Віктор Янукович цікавий сьогодні Україні виключно як підсудний.

Єдиний президент України, який на виборах переміг у всіх регіонах України, де проводилось голосування – Порошенко П.О. Весь свій термін повноважень працював в умовах збройного конфлікту та протистояння України з Росією.

Запам'ятався обіцянкою швидко завершити конфлікт на Донбасі, заявивши, що «АТО має тривати години, а не місяці». Наприкінці каденції він вибачився за надто обнадійливі слова.

Порошенко – перший президент, який вільно володів англійською мовою та міг спілкуватися під час міжнародних зустрічей без перекладача.

Під час його президентства протягом 2014-2015 років відбулася стрімка девальвація гривні в кілька разів, а також спад економіки. Майже рік тривало протистояння колишніх друзів та соратників Петра Порошенка та Грузії Міхеїла Саакашвілі, у якого президент забрав раніше виданий український паспорт і якого зрештою вигнали з України. Порошенко укладав Мінські угоди аби зупинити активні бойові дії на Донбасі. Петро Порошенко підписав Угоду про Асоціацію з ЄС, а за його президентства Україна виконала вимоги для отримання безвізового режиму, і він почав діяти. За його ініціативою Україна призупинила дію Угоди про дружбу та співпрацю з Росією. Він також ініціював закріплення у Конституції України курсу на вступ до НАТО та ЄС.

Петро Порошенко лобіював створення в Україні незалежної від Москви помісної православної церкви та отримання від Вселенського патріарха томосу про автокефалію, в якому навіть згадано його ім'я.

Увага до становища першої особи в сучасному істеблїшменті по суті пов'язана з питанням персоніфікації влади, злиття її з індивідуальними якостями лідера і його оточення.

Як розуміється нами концепція політичного лідерства в Україні у контексті сучасного її розвитку? Можна ризикнути зробити низку зауважень щодо значення та змісту політичного лідерства в Україні.

По-перше, ідея політичного лідерства впливає із самих глибин людської свідомості. Протягом тисячоліть народи всіх ступенів розвитку своїми висновками і досвідом завжди і всюди приходили до однієї ідеї, а саме до ідеї доцільності лідерства. Отже, її можна розглядати як політичну аксіому, сенс якої в тому, що лідерство забезпечує пріоритет інтересів та позицій ведучого (провідних груп, партій, організацій тощо) та утискає або забезпечує та захищає права, свободу, безпеку відомих. Критики, що принижують лідерство, щоправда, наполягають на тому, що лідерство є ні що інше, як просте панування найсильнішого. На наш погляд, це можливо в умовах політичного хаосу та анархії, але буває відносно рідко і нетривало.

Якщо ж виходити із визнання стійкості до саморегуляції політичних відносин, то лідерство неминуче, а без лідерства соціальне середовище буде підпорядковане стихійним силам.

У відносинах політичний лідер та відомі, звичайно, передбачається підпорядкування. Але, створюючи лідера, якому маємо підкорятися, ми не жертвуємо свободою, тому що при цьому ми замість підпорядкування стихійним силам підкоряємося самим собі, тобто тому, що самі усвідомлюємо за необхідне. Таким чином, створюючи собі кумира, ми лише виходимо із сліпого підпорядкування обставинам і набуваємо незалежності діяти під впливом відомої нам сили. Це і одна з умов свободи в системі відносин «лідер-підлеглий». Ідеал безлідерства, навпаки, замість підпорядкування людей самим собі тягне їх до підпорядкування силам поза їх свідомістю та волею.

Звісно, за всієї своєї потреби і неминучості імператив політичного лідерства має природні межі докладання. Звідси потрібне правильне розуміння змісту політичного лідерства як контекстного та ситуаційного суспільно-політичного явища. Саме цим змістом і визначаються межі його ролі та значення.

По-друге, акцентування уваги на визнанні за політичним лідерством домінуючого рольового значення не кореспондується з етатистською традицією. Бачити у політичному лідерстві інструмент посилення лише авторитарних чи тоталітарних тенденцій теоретично невірно, а практично шкідливо. Політичне лідерство потенційно відкриває дорогу і у бік авторитаризму, і у напрям демократизації. У виборі шляхів розвитку українського суспільства, на наш погляд, ініціатива якраз і виходитиме багато в чому від політичних лідерів. Політичне лідерство наразі виконує і має виконати традиційну для історії роль «ініціаторів реформ згори». Для персональних носіїв політичного лідерства дуже важливо донести усвідомлення всієї відповідальності та значущості їх ролі у долі країни. Не менш складна, але необхідна робота має бути проведена і в галузі

формування довіри до інституту політичного лідерства у суспільній свідомості.

По-третє, політичне лідерство як політичне явище не варто розглядати як свідомо примусову, негативну силу, спрямовану проти інтересів будь-якого з об'єктів політичного процесу. Наслідки впливу політичного лідерства з нормативної точки зору неоднозначні та варіативні. Негативні для суспільства результати реалізації політичного лідерства можуть бути викликані різними обставинами. Це можуть бути цілі та інтереси суб'єкта, способи та методи використання ресурсів влади, але не саме політичне лідерство як таке. Політичне лідерство є лише здатністю маніфестувати особистісно-персоніфіковані потенції політика, здатністю домогтися в об'єкті та від об'єкта необхідних змін, у тому числі таких змін, які об'єктивно назріли, але не реалізуються.

Українське суспільство становить сферу підвищеної самостійної діяльності політичних лідерів будь-якої соціальної моделі, тому що представляє для них можливість вибору в способах впливу і підпорядкування, а отже можливість набуття особистої влади. Українське суспільство є переважно та сфера, в якій може розвиватися здатність політичних лідерів до вільного прояву своїх внутрішніх здібностей. Але це не позбавляє ні політичного лідера, ні суспільство загалом від прояву влади та її ресурсного використання, у тому числі примусу.

По-четверте, не всі політичні події є результатом політичної лідерської участі та впливу. Історична та політична практики вказують на те, що багато політичних процесів протікають певною мірою незалежно від волі, устремління та дій суб'єктів влади та способів її здійснення. Якщо стояти на цій точці зору, то в аналізі сучасної політики має чітко розрізняти результати діяльності тих чи інших суб'єктів влади щодо її здійснення, і політичні події та зміни, які були історично неминучі за обставин, що склалися. Політичний лідер, суб'єкти та носії політичного лідерства несуть відповідальність за

прийняті рішення, за вчинене, але не можуть і не повинні нести відповідальності за все, що відбувається в суспільстві.

По-п'яте, оцінюючи діяльність політичного лідера, слід чітко розрізняти аспект його влади та аспект управління; проблеми, безпосередньо пов'язані із здійсненням влади, та, власне, управлінські проблеми. У соціально-політичній практиці здійснення влади виступає засобом управління. Суб'єкт влади одночасно є і суб'єктом управління, звідси аналіз політичного лідерства передбачає виявлення специфіки владних та управлінських дій. Результат влади політичного лідерства завжди безпосередньо пов'язаний зі свідомістю та поведінкою людей, він проявляється у підпорядкуванні політичному лідеру об'єкта його владного впливу, який може забезпечити, а може й не забезпечити досягнення цілей суб'єкта (політичного лідера). Невдачі у здійсненні політики та реалізації цілей суб'єкта управління можуть бути обумовлені або відсутністю у суб'єкта необхідної влади, або її невмілим використанням, або тим і іншим.

Розрізнення влади та управління у політичному лідерстві суттєво з тієї точки зору, що це: у практичному плані дозволяє точніше визначати, в якій сфері лежать причини невдач тих чи інших дій. При аналізі можливостей політичного лідера забезпечити підпорядкування інших суб'єктів і досягти певних цілей треба враховувати, що джерела ефективності, характеристики і закономірності владарювання та управління нетотожні.

По-шосте, розподіл цінностей і благ нетотожний розподілу влади. Не всі політичні актори, які мають владу, використовують її для отримання будь-яких вигод, задоволення своїх преференцій. Політична влада не завжди приносить дивіденди, на які розраховує політичний лідер, і з яких майже завжди виходить в оцінках політичного лідера суспільна думка. Багато соціальних благ, на перший погляд пов'язані з певною позицією у владній структурі суспільства, виявляються не наслідком здійснення влади, а результатом інших сил. Тому в аналізі політичних відносин важливо проводити різницю між тим, чого досяг політичний лідер за допомогою своєї

влади, і тим, що йому «дісталось» без будь-яких зусиль з його боку і було поза його контролем, що може трактуватися як «вдача».

Нинішній момент заміни політичного керівника політичним лідером створює об'єктивну ситуацію для реалізації демократичного потенціалу суспільства. Поява справжнього політичного лідера європейського формату відкриває суспільству можливості включення тих духовних та інших сил українського народу, які не були потрібні і вони були задіяні ще раніше. На наш погляд, перетворення їх можливостей на постійні чинники соціально-політичного розвитку є серйозним випробуванням для нового президента України.

Ошукані виборці звільнили потужну енергію. Її заряд акумулюється у політичному часі. Залежно від позитивного чи негативного змісту він здатний посилити і навіть відродити державотворчу потенцію суспільства або вплинути на неї згубно.

Колись влада пояснювала недоліки, що існують у суспільстві, «родимими плямами капіталізму». Тепер уже доводиться говорити про наявність пережитків «соціалізму» та пострадянської доби в Україні. Що чекає на нас на шляху їх подолання? Коли ми отримаємо гарантоване своєю працею майбутнє? Пошук відповіді на ці питання сьогодні дорого коштує.

Таким чином, політичне лідерство – це і здатність до політичної творчості. Але особливої значущості та актуальності набуває політична творчість політичного лідерства за часів, коли відчувається зневіра в історичну перспективу, а сама влада експлуатує цю історичну безвірність; коли політичне середовище увібрало у собі людей як кон'юнктурно, так і авантюрно мислячих і діючих. У цих умовах дуже важливо створити іншу політико-моральну атмосферу, повернути довіру до влади та почуття історичної альтернативи. Звідси зміцнення вертикалі влади, ініційоване політичним лідером країни, хотілося б розглядати як відвоювання історичної перспективи, як не лише натхнення та мобілізація, а й облагородження людей і політиків, а не як відтворення владного, особливо особистого, статусу і

влади за будь-яку ідею. Це - конкретне контекстне та ситуаційне завдання сучасного політичного лідерства України.

Враховуючи різноманіття обставин та сценаріїв переходу від авторитарного правління до демократії, універсальної моделі, придатної для всіх випадків, або простого керівництва за «передовою практикою» для таких перетворень бути не може. Але ми можемо багато чого навчитися у лідерів, які були у центрі цих перетворень, особливо шляхом виявлення та вивчення того, як вони сприймали та вирішували ключові питання, що виникали практично у всіх випадках.

2.2. Тенденції трансформації політичного лідерства в українському суспільстві

Однією з актуальних тем сучасної політичної історії України є проблема формування та функціонування її політичної еліти. Питання професійної якості та вміння вирішувати найскладніші тактичні та стратегічні завдання завжди гостро стояло і продовжує стояти перед будь-якою елітою. Політична історія свідчить, що «негативна селекція еліт негативно позначається на всій політичній системі, що починає дедалі чіткіше виявляти свій деструктивний характер» [53, с. 296]. Останнім таким прикладом є політичний стан нинішньої української держави, яка зазнає серйозних проблем у пошуках своєї оптимальної форми управління соціально-політичними та економічними процесами.

Динаміка та глибина трансформацій, що відбуваються в системі соціально-економічних та політичних відносин українського суспільства, зумовлюють специфіку становлення та розвитку інституту політичного лідерства, що є невід'ємним складовим елементом процесу взаємодії основ громадянського суспільства та держави. Політичне лідерство як органічна складова сучасної вітчизняної політичної системи формується та розвивається в рамках її структурних механізмів.

Відбір, просування та діяльність вітчизняних політичних лідерів здійснюється в межах конкретних норм та суспільно-політичних інститутів.

Соціальні перетворення в Україні, реалізація стратегій сталого розвитку, формування соціального замовлення політичних еліт, нового типу політичного лідерства. Слабка структурованість сучасного українського суспільства, відсутність стабільних груп і соціальних верств з власними усвідомленими інтересами і усталеними політичними та ідеологічними напрямками, саме дії елітних груп визначають напрям суспільного розвитку і сприяють формуванню специфічних потреб у розвитку держави.

Високий ступінь невизначеності змушує суспільство, з одного боку, шукати хоча б тимчасові «маяки стабільності», з іншого - ставати пластичнішим, що формує у суспільства здатність до «перманентної трансформації».

Проблема політичного лідерства управлінської еліти набула значимості одного з пріоритетів і для сучасної Української держави.

«Серед більш освіченого покоління молоді «постматеріальний» компонент цінностей відповідає рівню економічно успішних країн Європи» [68], тому науковці вважають, що «сприятливими чинниками проведення системних реформ у державі за умов припинення військового конфлікту можуть бути політичний рух держави до євроінтеграції; посилення національно-громадянської ідентичності в суспільстві; розвиток громадянської та соціальної активності, знаходження способів взаємодії між різними секторами громадянського суспільства та інститутами держави» [35, с. 223].

Вчені умовно поділяють пострадянських політичних лідерів на два типи: прагматичні лідери та маріонеткові лідери [46, с. 68-75] (таблиця 1).

Таблиця 1

**Характеристики особистісної трансформації політичного лідерства
(1991-2014 рр.)**

ПІБ	Стиль управління	Успіхи	Тип лідерства
Кравчук Л.М., перший український Президент (1991- 1994 рр.)	Ліберально- демократичний	Утвердження України суверенним суб'єктом міжнародної спільноти	Ідеократичний, прагматичний (не мав підтримки професіона- лів- сподвижників)
Кучма Л.Д., другий український Президент (1994- 2004 рр.)	Авторитарний	Прийняття Конституції України	Ідеократичний, прагма- тичний (за підтримки представників радянського військово-промислового комплексу)
Ющенко В.А., третій український Президент (2004- 2008 рр.)	Демократичний	Програмні положення не виконані	Ідеократичний, марі- онетковий (за фінансової і політичної підтримки США та інших західних держав)
Янукович В.Ф., четвертий україн- ський Президент, який втратив статус Президента України (2008- 2014 рр.)	Авторитарний	Програмні положення не виконані	Ідеократичний, маріонетковий (за фінансової і політичної підтримки Росії)

Як видно з таблиці 1, тенденція персональних змін у політичному лідерстві - це зміна стилю керівництва від ідеологічного та прагматичного до ідеологічного та маріонеткового.

Однак у першого президента домінувала радянська ідеологія. У другого – пострадянська/ринкова політика. У третього - ліберальна демократія. У четвертого – пострадянська/ринкова олігархія.

Маріонеткова поведінка третього та четвертого президентів нашої країни мала протилежні ціннісні вектори: Європа та Росія.

Отже, показані нами трансформаційні зміни в особистісних позиціях українських політичних лідерів (1991-2014 рр.) мають мінливий характер, який, на жаль, продовжується й сьогодні.

Таблиця 2

**Характеристики особистісної трансформації політичного лідерства
(2014 р. - сьогодні)**

ПБ	Стиль управління	Успіхи	Тип лідерства
Порошенко П.О., п'ятий український Президент (2014-2019 рр.)	Демократичний	Утвердження європейського вектору розвитку України	Харизматичний, прагматичний (за підтримки професіоналів-сподвижників)
Зеленський В.О., шостий український президент (2019 р. - сьогодні)	Ліберально- демократичний	Утвердження сталого розвитку України	Харизматичний, прагматичний (за підтримки ідеологічних сподвижників)

Як видно з таблиці 2, тип лідерства в результаті особистісної трансформації політичних лідерів набув нової форми харизми та прагматизму.

Однак ці характеристики відрізняються від політичного лідера до політичного лідера. Вони базуються на різних позиціях. Перше – це підтримка професійних працівників. Друге стосується ідеологічної підтримки, яка ще не забезпечила політичної стабільності в країні.

Зауважимо, що деталі такої трансформації на сучасному етапі національного розвитку мають ознаки коливання, пов'язані із зовнішніми (об'єктивними) та внутрішніми (суб'єктивними) чинниками, а отже, ми вважаємо, що це включає «специфіку» перехідного періоду. Це перехід від соціалізму до ринкової економіки та низький рівень політичної культури політичних партій і національних лідерів [46, с.70].

Звичайно, не зайве вказати, що дія політичного лідерства повинна мати свої межі, переходячи які вона перестає бути силою організуючою, спрямовуючою та благодійною.

Багато проблем політичного лідерства в Україні випливають із необхідності контролювати величезний і політично погано окультурений простір. Вирішальне значення на міцність і стійкість влади політичних лідерів у багатьох випадках має зовнішній, з погляду класичної політичної теорії, просторовий характер використання владних ресурсів.

Таким чином, тенденція персональної трансформації політичного лідерства в Україні протягом останніх трьох десятиліть пройшла шлях від прагматичного лідерства до маріонеткового типу лідерства і знову до прагматичного типу лідерства.

Це свідчить про те, що відбувся складний і нестабільний перехід, і що був перехід від ідеологічного до харизматичного лідерства, але, на жаль, це не так.

Саме в умовах повномасштабного вторгнення РФ діяльність деяких політиків, які стали «комбатантами», викликає більше сміху, ніж обурення. Однак це досить небезпечне явище. Тому звичайних «військових» і «добровольців» треба публічно викривати.

Зараз із ділового світу та різних соціальних прошарків поступово формується нова політична еліта, структура якої є складною та постійно змінюється. Вона виникає внаслідок гострої конкуренції між різними і часто конфліктуючими соціальними класами, рухами, партіями та блоками.

Незважаючи на певні ідеологічні та політичні розбіжності, представники правлячої еліти остаточно і, здавалося б, безповоротно контролюють найважливіші ресурси країни та виступають від імені народу, можна відзначити, що вони сформували окрему касту, яка представляє в країні інтереси глобальних політичних та економічних інститутів і є відокремленою від інших співвітчизників системою непереборних перегородок, фільтрів та перешкод.

2.3. Вплив лідерів країн Заходу на українських лідерів (на прикладі М. Тетчер, Б. Обама, Б. Джонсона)

На думку дослідника О. Траверсе: «Лідерство так само старе, як і людство. Воно універсальне та неминуче. Воно існує скрізь – у великих та малих організаціях, у бізнесі та у релігії, у профспілках та благодійних організаціях, у кампаніях та університетах. Будь-яке лідерство є групове явище. Не може існувати лідера-одинака, лідера «самого по собі», без зв'язку з послідовниками. Скрізь, де з'являються групи, з'являється лідерство» [70].

Лідер, з одного боку, виникає у конкретній соціально-історичній ситуації (Юлій Цезар, Чингісхан, Наполеон Бонапарт, В. Ленін, А. Гітлер, Ф. Кастро), і в цьому відношенні, конкретний лідер – її наслідок та похідне, з іншого, сама ця конкретна соціально-історична ситуація, щоб розкрити всі свої потенції, потребує певної ідеї лідера – лідера як концепту. Апріорність феномену лідера пов'язана зі специфікою влади. Якщо звернутися до грецького коріння європейської культури, то поняття *arche*, одночасно, і початок, основа, походження, і панування, управління, влада. Тобто, «світ існує тому, що в ньому як основа, джерело присутній і діє управляючий, владний початок. Таким початком є політичний лідер» [15, с. 35].

Найвідоміший британський державний діяч Маргарет Тетчер, яка пішла з життя 8 квітня 2013 року, є яскравим прикладом лідера, чий образ став не менш значною частиною «політичного капіталу», ніж політична програма та практичні результати її реалізації. М. Тетчер стала першим політиком в історії Великобританії, яким «були застосовані технології іміджпросування, та її образ став прототипом сучасного образу політичного лідера, провісником епохи медіакратії у Великій Британії» [38, с. 114].

Політична кар'єра Тетчер стала яскравим прикладом становлення національного лідера в епоху, коли технології та інститути, начебто, остаточно витіснили з публічної політики індивідуальність та щирість. У той самий час відомий, живий, насичений емоціями образ Тетчер відбивав її особистісні риси - він був справжнім політичним конструктом, що має

потужним символічним значенням і насиченою знаковою основою. Саме з приходом до влади Маргарет Тетчер «в історії політичної системи Великобританії починається «нова комунікативна епоха», пов'язана з впровадженням технологій іміджевого просування провідних політиків» [44, с. 4].

Для країни, де традиції політичного лідерства були історично дуже сильні, і де особиста успішність політика нерідко затьмарювала його програму, ідеологічні пріоритети та партійну приналежність, перетворення іміджевих характеристик в основу образу національного лідера стало справжнім «викликом» часу. «Тетчер не була першим в історії Великобританії політиком з іконічним статусом, але вона стала першим прем'єром, чий іконічний образ був оформлений за допомогою інформаційно-комунікативних технологій» [81, с. 52]. Становлення та еволюція цього є наочним прикладом того, що можна називати «лабораторією» сучасного політичного лідерства.

Політика завжди була для неї на першому місці, тому можна говорити, що її життя - закономірні події на шляху до великої мети. Поступово вона змінювала посаду за посадою, вивчала серйозну політичну діяльність на практиці, виявляла рішучість, освіченість, гострий розум та доводила свою правоту. Тим самим вона здобула підтримку та авторитет серед членів парламенту і, звичайно ж, населення Великобританії. Початок 1970-х років не приніс Тетчер великих лаврів, так само додавши «пляму» на її політичній біографії через діяльність на посаді міністра освіти та науки. Більшість британців, багато в чому завдяки ЗМІ, мали про неї не дуже сприятливі думки, як про жорстку жінку реакційних поглядів. Згодом, завдяки роботі іміджмейкерів та побудові іміджу Маргарет Тетчер на основі фемінних характеристик, вдалося подолати, досягнувши нових висот у політичній кар'єрі (посаду голови Консервативної партії, посаду прем'єр-міністра), і стати прикладом для багатьох жінок Великобританії. Слід говорити про завзятість та прагнення Маргарет Тетчер до своєї мети. Вона вчасно

зрозуміла і правильно оцінила величезне невдоволення в партії її тодішнім лідером. Вона бачила неготовність інших серйозних політиків кинути виклик своєму керівнику, і зважилася на такий крок сама. Чотири роки вона краще за інших зрозуміла, що країна потребує рішучих змін і піде за тією партією, яка запропонує програму радикальних змін, і висунула таку програму, яка згодом отримала назву «тетчеризм».

Маргарет Тетчер була іншим типом політика, ніж інші представники консервативної партії, які ставали прем'єр-міністрами. Вона відрізнялася як походженням, так і специфічністю особистих якостей і політичних поглядів, що й робило імідж політичного лідера таким незабутнім і неповторним.

В галузі зовнішньої політики Тетчер, безумовно, віддавала перевагу відносинам із США. Культивуючи привілейований характер особливих відносин, демонструючи при кожному зручному випадку (особливо в моменти загострення міжнародної обстановки) особливу близькість Великобританії до США, надаючи незмінну підтримку з тих питань, які інші партнери Вашингтона знаходили спірними, вона бачила одним із головних своїх завдань домогтися певного впливу на американську зовнішню політику [52, с. 61; 45, с. 134].

Зближало Тетчер і Рейгана їх ставлення до ядерної зброї та співпраці двох країн у цій галузі [63, с. 74]. Тетчер завжди була прихильницею збереження ядерної зброї, розглядаючи її як гарантію миру, безпеки Англії і як знаряддя відновлення зовнішньополітичних позицій Британії [30, с. 173]. Не останню роль в її відносинах з американською адміністрацією грало і прагнення Тетчер за допомогою останньої зміцнити позиції Англії у Європі. Вона хотіла, щоб Англія була сполучною ланкою між США та Західною Європою.

З часів Черчілля до неї не прислухалися за океаном з такою увагою. Цей курс дозволив Лондону отримати широкомасштабну допомогу під час Фолклендського конфлікту [77], без якої його результат міг бути зовсім іншим, а також забезпечити модернізацію власних ядерних сил (закупивши у

США на вигідних умовах ракетні системи «Трайдент» та оснастивши за їх допомогою нові атомні підводні човни). Більше того, в низці випадків - в умовах відсутності згоди між Пентагоном і держдепартаментом - Тетчер вдавалося вплинути на ухвалення президентом США важливих рішень, коригуючи їх відповідно до британських інтересів. Так, підписавши англо-американську Кемп-Девідську угоду 1984 р. за Стратегічною оборонною ініціативою, охарактеризовану британською стороною як «дипломатичний триумф» [13, с. 173], вона досягла того, що програма «зоряних воєн» була поставлена у певні рамки. Їй вдалося вплинути у бік більшої гнучкості на позицію Вашингтона у польському питанні у зв'язку з подіями у цій країні на рубежі 80-90-х років (не вимагати від Польщі негайної сплати Заходу боргів). Вона також схилила президента Рейгана до підтримки британської позиції у питанні врегулювання становища у Північній Ірландії (підписання англо-американської угоди про екстрадицію осіб, підозрюваних в організації актів насильства, а також припинення постачання із США зброї ІРА) [79, с. 35].

Загалом підбиваючи підсумок англо-американських відносин кінця 70-х-початку 90-х років ХХ століття, можна констатувати позитивну динаміку їх розвитку. США та Англія потребували один одного. Тетчер прагнула за допомогою США зміцнити позиції Англії у Європі. Вона хотіла, щоб Англія була сполучною ланкою між США та Західною Європою. Рейган в умовах ослаблення світових позицій США потребував підтримки західноєвропейських союзників і за допомогою Англії хотів зміцнити позиції Америки в Європі.

Тетчер з перших кроків оголосила себе непохитним захисником інтересів Англії до ЄС. Посли західноєвропейських держав, насамперед ФРН та Франції, не раз говорили з роздратуванням про «непоступливість» Тетчер, про те, що вона своєю вузькоєгоїстичною позицією ускладнює прийняття спільних рішень. Її принцип, казали вони, – брати від ЄЕС більше, ніж йому давати. Сама Тетчер у довірчих розмовах нарікала на те, що лідери ЄЕС

ставляться до неї з ворожістю: Тетчер знала, що вони навіть нагороджували її невітшними епітетами.

Тетчер всі останні роки розривалася між Америкою та Загальним ринком, бажаючи зберегти і пріоритетні відносини зі США, і досягти найбільших поступок від Співтовариства з мінімальними витратами для Англії. Ця політика погоні за двома зайцями до великих успіхів не призвела, але викликала явне невдоволення у країні. Виборці були передусім незадоволені розвитком співпраці Британії з ЄС, і це позначилося на виборах до Європейського парламенту в червні 1989 року, коли торі зазнали серйозної поразки, поступившись перевагою лейбористам. Багато парламентаріїв звинувачували в цьому, перш за все прем'єр-міністра.

Зовнішньополітична стратегія уряду М. Тетчер передбачала відродження статусу Великобританії як великої держави, включення до орбіти британської політики широкого кола глобальних та регіональних питань, у тому числі й безпосередніх інтересів країни, що виходять за рамки [74, с. 64]. Жорсткість і рішучість, властиві політичному стилю залізної леді, стали характерними і для дій британської дипломатії.

У червні 1991 року завершилася парламентська кар'єра Маргарет Тетчер.

Вона оголосила про зняття своєї кандидатури на наступних виборах в окрузі Фінчлі, який представляла у Палаті громад протягом 32 років. В грудні 1991 року королева Єлизавета II вручила їй орден за заслуги.

Варто сказати, що Маргарет Тетчер, як і всі великі попередники, керувалася однією знаменитою формулою Великобританії: «У нас немає ворогів, у нас є інтереси» [67, с. 2]. Великобританія - це найдорожче і найвище її керівників. І якби наші керівники думали про Україну так само, можна було б знайти різні формули для співпраці влади та опозиції. Якщо якась сила ставить питання про неможливість примирення, це означає, що вона не доросла до політичної та державної діяльності та захищає корпоративні інтереси. Наприклад, у 90-му році до парламенту прийшли комуністи та колишні політв'язні - здавалося б, непримиренні вороги - але

вони знайшли розуміння, коли йшлося про незалежність держави, її інтереси. Усі проблеми можна вирішити, якщо є мета та любов до своєї землі, культури, мови, традицій. Якщо виховувати в людях ненависть один до одного, то можна виграти кілька виборів, але в результаті втратити країну - не можна керувати, якщо навколо одні вороги, породжені невігласами при владі. На жаль, ніхто не намагається припинити вакханалію продукування ненависті, Україна не може розвиватися, маючи під собою такий політично-ідеологічний ґрунт.

Сьогодні Україна невпинно рухається за європейським курсом, який потребує всебічної модернізації та системних перетворень. Шлях Великобританії до членства в Європейському Союзі також був непростим. Тетчер займала жорстку позицію щодо європейської проблематики, послідовно обстоюючи при цьому національні інтереси Великої Британії. Незважаючи на імідж «залізної леді» як найбільш незручного партнера тодішніх лідерів ЄС, саме за її прем'єрства європейський напрямок зовнішньої політики Сполученого Королівства набув невідворотного характеру.

Іншим прикладом сучасного політичного лідера можна назвати Бориса Джонсона. Дізнатися цього політика простіше простого – його здалеку помітно завдяки унікальній зачісці, яку часто називають «кульбабкою».

Повне ім'я політика Олександр Борис де Пфєффель-Джонсон.

3 липня 2019 року Джонсона обрали лідером Консервативної партії, а вже 24 липня він офіційно обійняв посаду прем'єр-міністра Великобританії.

Поза Великобританією Борис Джонсон відомий невгамовною зачіскою. Він сам не раз жартував про своє волосся, переконуючи все, що «в його офісі завжди лежить гребінець, але впоратися з неслухняними локонами у нього не виходить» [11, с.34]. Також відомо, що колишній британський прем'єр-міністр володіє кількома мовами, навчався в Оксфорді та чудово знає класичну літературу. Решту легко перевірити, адже «Джонсон любить наводити у своїх промовах відомі цитати з книг» [36, с. 121].

Борис Джонсон, на відміну від інших політиків, неодноразово використовував іронію та алегорію, особливо в тому, що стосується представників Російської Федерації [8, с. 13].

На посаді мера Лондона Борис Джонсон досяг неабияких успіхів, а основними його досягненнями стали:

- проведення літньої Олімпіади 2012 року, що проходила у Лондоні;
- зниження рівня злочинності, встановивши велику кількість відеокамер у всій столиці Великобританії;
- вирішення транспортної проблеми завдяки обмеженню в'їзду автомобілів до центру міста;
- розвиток велотранспорту у Лондоні; створення велопрокату.

Борис Джонсон долав наслідки багатьох скандалів і спалахів суспільного гніву. Але в результаті 7 липня 2022 року він оголосив про своє звільнення з посади глави британського уряду, з якого за пару днів звільнилися 5 міністрів і понад 40 інших чиновників через небажання з ним працювати.

Прем'єр-міністр Сполученого Королівства запам'ятався товариськістю, ексцентричною поведінкою, популістськими заявами та рішучими діями. Менш як за три роки Борис Джонсон вивів Великобританію з Євросоюзу, успішно провів її через пандемію COVID-19 та зробив лідером європейської протидії путінському вторгненню в Україну.

Він став одним з тих політиків, які дуже підтримують Україну у війні з Росією не словом, а ділом. І навіть до повномасштабного вторгнення російських військ британський прем'єр-міністр неодноразово показував свою відданість українцям. Так ще у жовтні 2020 року Борис Джонсон писав у своєму профілі у Twitter: «Ми зміцнюємо відносини між Великобританією та Україною та офіційно закріплюємо зобов'язання Британії підтримувати суверенітет та територіальну цілісність України». Тоді ж він наголосив, що Британія – найвідданіший прихильник України.

Свої особливі стосунки до України Борис Джонсон показує також і в одязі. Коли британський прем'єр-міністр приїхав на зустріч із Володимиром

Зеленським у лютому 2022 року, на ньому була яскраво зелена краватка, як символ підтримки президента України. У квітні ж Джонсон одягнув синю краватку, яка, у тандемі з його пшеничного кольору волоссям, утворювала прапор України. У свій костюм він тоді одягнув зношені черевики, ніби кажучи, що співчуває українському народові.

Крім цього, Борис Джонсон ще 2016 р. заявляв: «Якщо вам потрібен приклад зовнішньої політики ЄС, яка робиться на колінах, і претензій на ведення оборонної політики, які спровокували реальні проблеми, то подивіться, що сталося в Україні». Цим він явно звинувачував Брюссель через те, що ЄС спровокував вторгнення Росії до України.

Нещодавно у своєму профілі у соціальній мережі Instagram Борис Джонсон почав підписуватися як «Джонсонюк», а навколо його аватарки видно обрамлення у жовто-блакитних кольорах. Так він вирішив показати свою підтримку України.

Загалом, політичний портрет Джонсона виглядає так: проводив ліберальну економічну політику (зниження податків та підтримка малого та середнього підприємництва), виступав за британський юніонізм (за повернення Сполученому Королівству «колишньої величі», єднання країни), у міжнародній політиці – євроскептик, у внутрішній – традиціоналіст та націонал-консерватор.

До плеяди сучасних політичних лідерів належить 44 президент США Барак Обама.

Він народився 4 серпня 1961 року у м. Гонолулу, столиці штату Гаваї (50-й штат США), став сенатором штату Іллінойс у 1997 р. (36 років), сенатором США у 2005 р. (44 роки), президентом - у 2008 р. (47 років). Він як особистість зрозумілий і привабливий для виборців і молодого, і середнього віку, які становлять більшість населення США. Під час президентської кампанії Б. Обамі вдалося залучити на виборчі дільниці як ніколи раніше багато молодих людей, що сталося фактично вперше з часів Дж. Кеннеді. Б. Обамі «комфортно» контактувати з людьми «свого» віку.

Переконлива перемога на президентських виборах Барака Обама зробила його легітимним лідером американської нації, впевненим у своїх силах, толерантним лідером, який пообіцяв виборцям глибокі зміни у внутрішній та зовнішній політиці. Значна частина американців підтримала передвиборчу програму Б. Обама не лише як президента, а й як особистості, низка рис якої відповідала їх надіям.

Обама позиціонується як міжнародний лідер. За даними журналу Forbes за 2009-2010 роки. він посідав перше місце у світових рейтингах впливу. Обама має звання «Людина року» (2008 р.) за версією журналу Time, є Лауреатом Нобелівської Премії Миру (2009 р.)

Б. Обама розуміє, що феномен політичного лідерства – це результат складної гри взаємозалежних обставин, долі, удач та програшів, відмінних особистісних якостей та відповідних політичних образів. Яким би не був баланс між долею та самовизначенням політичного лідера, Б. Обама безумовно використав більшість тих можливостей, які залежали від нього самого, його родини, соратників, прихильників та спонсорів.

Підсумки першого президентського терміну не призвели до зовнішньополітичної революції, хоча Обамі вдалося досягти заявлених під час передвиборної кампанії цілей за перші роки свого президентства. Зі змінним успіхом тривала військова операція в Афганістані, але кількість жертв серед цивільного населення збільшувалася з року в рік. Відбулося виведення основного військового контингенту з Іраку, проте перспективи стійкого внутрішнього світу в цій країні залишаються дуже невизначеними. Обамі не вдалося в повній мірі покращити відносини з арабським світом та країнами Латинської Америки.

Відрізняючись від концепції односторонності та підходу «хто не з нами, той проти нас», дипломатична стратегія Обама полягає в тому, щоб сформувати якнайбільше широкі «відносини партнерства» для спільної протидії глобальним викликам [21, с. 36].

План створення світу без ядерної зброї Б. Обами, що складався з таких блоків, як масштабне скорочення ядерної зброї (він домогся підписання нового договору про стратегічні й наступальні озброєння (СНО-3) з Москвою у 2010 р., що припускала скорочення російських і американських арсеналів до 1550 ядерних боєголовок і 700 одиниць транспортних засобів доставки ядерної зброї кожною стороною), реальне зміцнення існуючого міжнародного механізму боротьби з поширенням ядерної зброї («він доклав неабияких зусиль для поживлення діалогу з Іраном щодо вирішення проблеми його ядерної програми» [61, с. 20]), реалізація ідеї створення світу без ядерної зброї підтверджує домінування концепції «ліберального інтернаціоналізму» у зовнішньополітичній стратегії колишнього президента США.

У 2012 р. розпочався другий президентський термін Обами, під час якого «він використовував національну безпеку для подальшого здійснення всеосяжної грандіозної стратегії міжнародного скорочення – знову ж, з очевидною метою збереження й розширення внутрішньої спадщини» [20, с. 126].

На початку свого президентства Барак Обама мало уваги приділяв Україні, а згодом – у Канаді Президент Обама позиціонує себе як людину, яка відчайдушно прагне розбудувати мир і вивести Америку із зони війни, де виснажуються людські ресурси. Його досягненням було завершення війн в Афганістані та Іраку, в які поринув попередній президент. В політичному сенсі для адміністрації США стримування російських апетитів на пострадянському просторі приводить до розуміння, що «Україна є вирішальним бастіоном».

Обама вживав лише формальні заходи щодо України, яка страждає від російської агресії, й просто обмежився оголошенням, що «Путін не розуміє міжнародних реалій XXI ст.» [21, с. 158].

Застереження президента США не постачати Україні летальну зброю зіграло злий жарт для українців під час збройного вторгнення в Крим, а

згодом і на Донбас. Якби Україні було чим відбити російську техніку на початку атаки, можна було б врятувати багато життів.

Доба Обама включає президентство в Україні Віктора Ющенка та Віктора Януковича, еру Майдану, еру після Майдану та президентство Петра Порошенка.

Обама був єдиним президентом США, який не відвідав Україну за часи незалежності країни. Але йому вдалося делегувати повноваження щодо України віце-президенту Джо Байдену, який виявився компетентним у критичний момент історії.

Ми бачимо роль Обама та його адміністрації в переході до політики санкцій проти Росії, підтримці територіальної цілісності України після анексії Криму та розв'язанні гібридної війни на Донбасі.

Тут можна сказати, що нам пощастило, що пік Майдану і кризи 2013-2014 років у нашій країні припав не на еру Трампа, а саме на еру Обама. Якби те, що сталося тоді, сталося зараз, то не було б так, щоб ми отримали хоча б дипломатичну і навіть матеріальну підтримку від США.

Барак Обама дав важливі підказки про те, якою має бути демократія в Америці. Це можна розуміти як звернення до новообраного президента Дональда Трампа.

Зокрема, він підкреслив важливість того, щоб Сполучені Штати залишалися толерантними, а не ненависними та ворожими, а також важливість зміцнення доброї поведінки та демократичних традицій.

Минулий час підтвердив характеристики Б. Обама як демократичного лідера, орієнтованого на ліберально-консервативні цінності своєї партії та її відомих представників.

Висновки до другого розділу

Дослідження трансформації політичного лідерства в сучасній Україні виявило, що політики надають перевагу змінам компонентів у своїй політичній платформі, соціальному партнерстві та функціональних

обов'язках, що призводить до якісних змін у їхніх стратегіях поведінки, цінностях чи нормах діяльності. Це було зроблено через українських дослідників. Трансформація політичного лідерства в сучасній Україні ідентифікувалася як персональна трансформація (персональна трансформація) політичних лідерів, виходячи зі структури та функціональності їх Статуту.

Окремі моделі реформи політичного управління зосереджені на розвитку соціокультурних впливів для становлення демократичного політичного простору в Україні, дотримуючись соціокультурного підходу, який включає визначення «систем цінностей», які впливають на політичні інститути держави.

Стверджується, що покоління незалежності має більше шансів дотримуватися демократичних нематеріальних цінностей, ніж покоління попередніх. Є надія, що політичне лідерство України стане національним надбанням і допоможе забезпечити завершення системних реформ у державі».

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

3.1. Феномен політичного лідерства в умовах російської агресії та повномасштабної війни проти України

Однією з найважливіших політичних фігур в державі є президент. Функціонування сучасної політичної влади значною мірою залежить від конкретних людей, які є представниками країн, міст, регіонів.

26 липня прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон нагородив Володимира Зеленського премією Вінстона Черчилля.

Зараз, коли Україна протистоїть повномасштабному російському вторгненню після 24 лютого, президент Володимир Зеленський нагадує Черчилля часів Другої світової. Звернення до парламентів іноземних держав про надання допомоги та апеляція до загальнолюдських цінностей свободи та демократії – це те, що формує сучасний образ України в світі.

«Ми будемо битися в лісах, на полях, на узбережжях, у містах і селах, на вулицях, ми будемо битися на пагорбах... І я хочу від себе додати: ми будемо битися на териконах, на березі Кальміуса та Дніпра! І ми не здамося!» – нагадував британському парламенту їх «найкращу годину» Зеленський 8 березня.

Від початку повномасштабної війни з РФ президент України Володимир Зеленський 352 рази говорив телефоном із керівниками інших держав чи міжнародних організацій [73].

«Перші розмови 24 лютого (хронологічно) – з Джозефом Байденом, Олафом Шольцом, Борисом Джонсоном, Карлом Негаммером, Реджепом Тайпом Ердоганом, Магдаленою Андерссон, Шарлем Мішелем та Еммануелем Макроном. Остання на зараз – 27 грудня з Джорджею Мелоні. 186 разів спілкувався або виступав онлайн. Вперше – 1 березня на сесії

Європарламенту. Востаннє – 28 грудня з генеральним директором інвестиційної компанії BlackRock Ларрі Фінком» [51].

Також, з 24 лютого Зеленський 110 разів зустрічався з представниками держав, компаній, організацій чи з приватними особами. Перша зустріч відбулася 15 березня з прем'єр-міністрами Матеушем Моравецьким, Янезом Яншею та Петером Фіалою. Остання поки що – 28 грудня з міністром збройних сил Франції Себастьєном Лекорню.

Президент 173 рази взяв участь у внутрішніх заходах. Під час загальномасштабного вторгнення президент В. Зеленський вперше виїхав із Києва 4 квітня в Бучу, тоді місто було звільнене російськими військами, з першими масовими могилами та слідами жорстокості окупантів. У Бучі президент Зеленський поспілкувався з жителями та похвалив мера Анатолія Федорука [39].

Візити Президента Зеленського проходили приблизно за однаковою програмою: зустрічі з місцевими чиновниками та силовиками про ситуацію в регіоні, огляд руйнувань, зустрічі та нагородження військових, іноді з переселенцями.

29 травня Президент залишився в Харкові та вирушив на передову в регіон [55]. 5 червня президент Зеленський побував на передовій одразу у трьох областях: Луганській, Донецькій та Запорізькій. 18 червня Зеленський в'їхав у Миколаївську та Одеську області. 29 липня президент Зеленський повернувся до Одеси після підписання зернової угоди.

Президент зустрівся з послами Великої сімки в чорноморському порту та проінспектував, як йде підготовка до початку експорту агропродукції.

8 липня президент Зеленський відвідав Дніпро та своє рідне місто Кривий Ріг, а 18 серпня у Львові зустрівся з президентом Туреччини Реджепом Ердоганом та генсеком ООН Антоніу Гутеррішем [19].

«Успіх Зеленського як лідера війни ґрунтується на тому, що він був прищеплений мужністю. Ця думка поширилася серед політичних лідерів України в перші дні вторгнення, коли всім стало зрозуміло, що президент

залишається» [28]. Якщо комусь здається очевидним, що інші лідери діяли б таким чином під час кризи, згадаймо інші історичні прецеденти.

За півроку до цього президент Афганістану Ашраф Гані, набагато досвідченіший лідер, ніж Зеленський, втік з країни, коли наблизились сили Талібану. Колишній президент України Віктор Янукович також втік у 2014 році. Він досі живе в Росії.

На початку Другої світової війни лідери Албанії, Бельгії, Чехословаччини, Греції, Польщі, Нідерландів, Норвегії та Югославії втекли з вермахту та жили в еміграції.

У біографії Зеленського мало що говорило про те, що він встане і буде боротися. Він ніколи не служив в армії. Був обраний президентом лише з квітня 2019 року, але до цього він був професійним продюсером, актором і коміком. Але такий фон мав і свої переваги. Зеленський легко адаптувався і не втрачав контроль під тиском. Він умів «читати людей», реагувати на їх настрої та очікування.

Тепер увесь світ став його аудиторією [27]. Його рішення залишитися навіть перед обличчям можливого вбивства було прикладом. Його людям було вже нелегко кинути все і втекти. «Хто втік, той зрадник» [57], заявив речник Верховної Ради Руслан Стефанчук на зустрічі з народними депутатами через кілька годин після нападу.

Велика кількість українців схопили всю зброю, яка потрапила під руку, і рушили захищати свої міста та села від нападників, озброєних танками та гелікоптерами. «Військова теорія не враховує цивільних у спортивних штанах з мисливськими рушницями» [12], жартома сказав Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний.

Зеленський дав своїм генералам свободу дій на полі бою, натомість зосередившись на тому, де вони можуть бути найефективнішими та переконати світ, що Україна має перемогти будь-якою ціною.

«Доведіть, що ви з нами, що ви не покинете нас, що ви справжні європейці, що життя переможе смерть, а світло переможе темряву» [14, с.

43]», - сказав він у своїй промові до Європейського парламенту у перший тиждень війни.

Його бачення перемоги виходить за рамки простого територіального звільнення. В інтерв'ю після повернення з Херсона президент Зеленський підкреслив, що цьогорічне вторгнення – лише остання спроба Росії підкорити Україну за минуле століття.

Його намір полягає в тому, щоб зробити її останньою. Чи вдасться досягти цієї мети, говорити поки рано.

І саме зараз Україна показує Заходу приклад справжнього політичного лідерства, яке втілює Президент В. Зеленський. Будучи спочатку несистемним політиком, котрий вибрався на посаду без відповідного досвіду, він продемонстрував справжнє політичне лідерство у найважчий момент української історії, коли доля України була під великим питанням. У цей момент В. Зеленський зумів зберегти контрольованість ситуації, стабільність державних інституцій та дієздатність управлінського апарату, надихаючи українців на боротьбу проти окупантів.

Лідерство В. Зеленського має чимало складових, серед яких можна назвати такі.

По-перше, це прямота, щирість та відвертість. У численних зверненнях, зроблених В. Зеленським протягом останнього півріччя, він не займався дипломатичним злагодженням «гострих кутів». Навпаки, він чітко називав усі проблеми як України, так і світового співтовариства. Звертаючись до ООН, він критикував цю організацію за безпорадність, закликаючи зробити щось або саморозпуститися. Він постійно закликав до конкретних кроків і дій, і це саме те, чого потребує весь Захід саме зараз – вийти з «сонного стану», мобілізуватися та спрямувати зусилля на досягнення поставленої мети. Це становить різкий контраст більшістю сучасних політиків, які прагнуть уникати проблем, конкретики та ризиків.

По-друге, це постійна комунікація та взаємодія з суспільством, яке обрало його на пост Президента. В. Зеленський не є відірваним від

суспільства політиком, який вибудовує свої приховані схеми. Він регулярно спілкується з громадянами у формі звернень та за допомогою інших засобів, але також втілює у своїх діях та словах домінуючі у суспільстві настрої. Його сила як лідера не лише у власних якостях, а й в здатності відчувати, аналізувати та втілювати суспільні настрої та очікування.

По-третє, це постановка амбітних цілей, які потребують значних зусиль для реалізації, але відповідають реальним запитам історичного моменту. Набагато простіше не ставити серйозних цілей, щоб потім не пов'язувати себе з обов'язками виконання. Значна частина західного політикуму діє саме так, але такий підхід не дозволяє реально вирішувати суспільно-політичні проблеми. Лише відкладати їх. Постановка амбітних цілей (наприклад, розбудова всієї архітектури світової безпеки) – це те, чого потребує політичне лідерство зараз, і це те, що зараз демонструє Україна.

Репутація чинного політика формується не лише за рахунок його дій, вчинків, сказаних слів у ЗМІ, але також завдяки його кампанії, наскільки грамотно та логічно вона побудована та працює серед населення, оскільки транспарентність у державному управлінні складається з довірчих відносин між владою та народом.

Розвиток державного управління є фундаментом, який можна покращувати виходячи з досвіду та існуючих підходів до політичного лідерства. Але при цьому необхідно враховувати фактори, що впливають на формування позитивного іміджу політика і в сукупності з його особистими якостями можуть стримувати та етично обмежувати його дії щодо зміни системи державного управління. Важливою характеристикою є вміння адекватно взаємодіяти зі своїми політичними конкурентами як у країні, так і на міжнародній арені з урахуванням національних стратегічних інтересів.

Отже, для збереження рівня довіри всіх верств суспільства, політичний лідер змінюється, підлаштовується під стратегічні завдання соціально-економічної та політичної трансформації, знаходячи нові характеристики та якості.

У результаті можна сказати, що й у сфері політичного лідерства Україна допомагає сучасній європейській цивілізації набуті себе, задаючи нові стандарти, які стають об'єктом вивчення у більшості цивілізованих країн світу.

3.2. Специфіка діяльності сучасних лідерів політичних партій

України (на прикладі лідера політичної партії «Удар» Віталія Кличка)

Нинішні найактивніші українські партії та блоки, які мають серйозні фінансові та медіа ресурси, досвідчені, професійно підготовлені кадри, розгалужені регіональними структурами, являють собою потужні технологічні механізми, всі зусилля яких спрямовані на всебічне сприяння у підготовці своїх політичних лідерів та просування їх до ключових державних постів.

Розвиток політичної системи нашої держави на цьому етапі, а також еволюція виборчої системи (ухвалення Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5.04.2001 року; постійне оновлення Закону України «Про вибори народних депутатів України») поставили всіх найбільш динамічних українських політичних лідерів перед нагальною необхідністю спиратися у своїй діяльності за власні політичні структури. Таким чином, діяльність політичних лідерів у рамках партійних організацій та об'єднань в Україні, регламентована відповідним законом, передбачає їх орієнтацію на виконання політичної та організаційно-управлінської функцій лідерства.

Феномен партійного лідерства почав спеціально вивчатися з того моменту, як партії стали активними суб'єктами політичних процесів. При цьому дослідження найчастіше спрямовані на аналіз формальних критеріїв їх правових та політичних функцій. Проте за умов високого ступеня персоніфікації влади в нашій країні необхідно враховувати як ці формальні параметри, так і людські, суб'єктивні характеристики.

Існує чимало чинників, які впливають на виконання представниками партійної еліти своїх функціональних обов'язків. На наш погляд, основні з

них - особистість та сама роль партійного лідера. Саме ці параметри дають змогу не лише оцінювати лідерів партій, а й порівнювати їх між собою, а також з іншими представниками політичної еліти.

При вивченні партійного лідерства крізь призму цих параметрів виникає вже традиційне дослідницьке питання: що первинне в цьому феномені - особистість чи роль, яку виконує лідер? Чи є лідер похідним від свого статусу, чи саме особистість надає ролі лідера своєрідного блиску? Що відбувається з лідерським потенціалом у людині, якщо її особистість протягом тривалого часу залишається однією і тією ж чи, навпаки, змінюється?

Політичний лідер діє у системі владних відносин і, отже, сам феномен лідерства тісно пов'язані з певними політичними інститутами (на разі - політичними партіями), які, своєю чергою, забезпечують захист і баланс інтересів різних соціальних груп. Якщо ми говоримо про партійних лідерів, то в цьому випадку має йтися про осіб, з якими певні соціальні групи пов'язують можливість задоволення своїх інтересів. Таким чином лідер (голова) партії є таким завдяки не тільки наявності певних особистісних якостей (про які найчастіше згадується у разі розгляду феномену лідерства як такого), а й за рахунок того, що деяка частина населення очікує від нього тих чи інших слів та дій. Саме вказаний стан зумовлює потребу людей у лідері. Однак потреба в лідері, як і особисті якості, - необхідні, але недостатні умови становлення для появи лідера партії.

По-перше, лідер партії повинен мати популярність у суспільстві, але ця популярність має бути набута після попадання на вершину партійної ієрархії. По-друге, людина може стати партійним лідером двома шляхами: набувши популярності в непартійній сфері, включитися в керівництво партією або довго і послідовно робити кар'єру в ній, набуваючи прихильників. Останній шлях, на нашу думку кращий і життєздатний.

Роль партійного лідера має подвійну структуру. З одного боку, на людині, яка займає цю позицію, лежить відповідальність за ефективність

діяльності партії, яку він очолює, а з іншого - лідери політичних партій, які пройшли, наприклад, у Верховну Раду, є головними виразниками законодавчої ініціативи, визначаючи цим політичний процес у країні [23, с. 51]. Ця особливість ролі партійного лідера є основою двоїстості його функцій.

Оскільки партія не може існувати без її членів і прихильників, роль партійного лідера вимагає підвищеної «чутливості» до процесів, що відбуваються в суспільстві, та їх динаміці, а також умінні проникати в суть ситуації. Понад те, вміння у сенсі стратегічно мислити багато чому визначає здатність бути саме лідером партії.

Партійна ніша – це специфічні характеристики особистості лідера, а дивіденди – високі рейтинги і результати на виборах. На фоні інших Партія «УДАР» виділяється сферою діяльності свого лідера Віталія Кличка.

Початком діяльності партії став 2005 рік. Тоді Кличко вперше завершив кар'єру та спробував себе у політиці. Новий політичний проект отримав гучну назву зі стійкою асоціацією з боксом та самим легендарним чемпіоном (згодом за подібною схемою буде створено партію «Голос»). УДАР було зареєстровано 14 березня 2005 року.

Згідно зі статутом партії «УДАР», лідер – це особа, яка зробила вагомий внесок у розвиток партії, має беззаперечний авторитет серед однопартійців. Звання лідера надається на з'їздах партії безстроково.

Від початку існування партії у її нинішньому вигляді і до сьогодні такою людиною для «УДАРу» є Київський міський голова – Віталій Кличко.

Похід всесвітньо відомого боксера Віталія Кличка у політику став у 2006 році великою несподіванкою для суспільства, експертного середовища та політикуму, викликавши доволі неоднозначні емоції та коментарі. Частина громадян позитивно оцінювали це рішення, бачачи у В. Кличко лідера нового покоління - сучасного, успішного, авторитетного, європейського, та висловлювали готовність підтримати його на виборах. Інші ж, навпаки, скептично оцінювали перспективи перетворення професійного спортсмена на

професійного політика, який, не маючи відповідних професійних навичок, одночасно замахнувся на підкорення парламентського Олімпу та здобуття посади міського голови Києва. Реагуючи на ці небезпідставні закиди, симпатика Кличка звертали увагу на те, що набути необхідних знань йому допоможуть політичні партнери з блоку «Пора» - ПРП, який, за словами оглядачів, був вдалим сплавом молодості та досвіду.

Віталій Кличко це політик-загадка. Він є нерозшифрованою політичною фігурою, яка водночас не «забруднена» політикою останніх років. Він не є типовим представником нинішньої політичної еліти: злодійкуватим, трохи корумпованим, брехливим, нещирим та аморальним.

Українці, які зневірилися у всьому, очікують дива: ось-ось з'явиться нова сила з чистим політичним минулим, сильна особистість і наведе довгоочікуваний порядок. А сумніватися у силі фізичній та моральній багаторазового чемпіона світу з боксу не доводиться. Віталія Кличка знає, згідно з соціологічними опитуваннями, 98% українців, а таким рівнем популярності мало хто із сучасних партійних лідерів може похвалитися. Наші громадяни традиційно охоче підтримують «третю силу» (згадаймо успіхи свого часу Партії Зелених України, «Сильної України» Тігіпка тощо), а саме як така сила позиціонує себе партія «УДАР».

Після грубої та цинічної демонстрації повної аморальності вітчизняного політикуму українцям почав подобатися Віталій Кличко як «неполітик у політиці». А тут ще й доречно згадується американський аналог - багаторазовий світовий чемпіон з бодібілдингу - Арнольд Шварцнегер, який став успішним і результативним політиком, хоча в нього й не було до цього досвіду. Відомо, що політика – це дії, а не гасла. А бокс як вид спорту є переконливо дієвим та видовищним. Дуже спокусливо вірити, що «УДАР» Віталія Кличка є саме тією єдиною та остаточною силою, яка нарешті одним ударом знищить корупцію та хабарництво.

Західна Україна пам'ятає Кличка-переможця на рингу у Лас-Вегасі під час Помаранчевої революції із піднятим помаранчевим прапором на знак

солідарності із Майданом. А на Східній Україні Віталій позиціонує себе як центристська партія з соціал-ліберальною ідеологією, чим знаходить своїх нових прихильників. Розчарований невиконаними обіцянками влади «поліпшити життя вже вчора» східноукраїнський електорат готовий підтримати «УДАР», який (їм дуже хочеться вірити) здатний відправити у нокаут низький рівень життя та брехливу, хоч і рідну владу. Проживши велику частину життя у Західному суспільстві, Віталій щиро хоче створити в Україні таке ж громадянське суспільство, як у Німеччині. Інше питання наскільки це можливо сьогодні. Але саме тому в інтерв'ю своїм політичним ідеалом він називає Йошку Фішера, а країною-прикладом для України Німеччину. Як справжній боєць, він сміливо заявляє про бажання боротися зі злочинністю та корупцією влади, здійснювати реформи за прикладом Грузії, припинити кримінальні переслідування опозиції, ліквідувати мафіозні територіальні клани тощо.

Феномен Кличка у тому, що він став зіркою поза політикою. На даний момент він, ймовірно, найбільш розкручений і шанований українець у світі. До того ж у нього досить грамотна маркетингова стратегія. Чи покаже себе Віталій Кличко ефективним політиком - буде видно.

3.3. «Ефект Зеленського» як лідера – Президента України

Дії президента України Володимира Зеленського у протистоянні з Росією підтримують 91% населення. Такі дані показало опитування, проведене групою «Рейтинг» у перші дні після початку війни [32].

Це означає, що з грудня 2021 року підтримка президента українцями зросла втричі. Втім, популярність Зеленський набув не лише в Україні. Його оплесками зустрічає парламент Великобританії, публіцист Джеффри Салкін порівнює українського лідера з Черчиллем, його зображення розміщують на обкладинках Vanity Fair та The New Yorker.

Розв'язана Кремлем війна в Україні та, особливо, повномасштабна агресія, що триває з лютого 2022 року, сприяли згуртуванню та формуванню українського громадянського суспільства.

Не аналізуючи «феномен Зеленського», навряд чи можна зрозуміти цей процес і оцінити історичні події, що передували цьому. Україна продемонструвала усьому світу, що нині «культовий президент» відображає надії та розчарування першого «покоління незалежності» країни.

Зеленський виявився «мішенню для агресора», але, незважаючи на це, він «не втік, не поїхав і не здається» [6, с. 49]. «Зеленський безумовно має особливі лідерські якості, що, звичайно, відрізняє його від більшості громадян своєї країни, проте він ще й втілює в собі риси звичайного українця: він успадкував як традицію свободи та інакодумства, так і громадянського почуття тривоги, які закладені в ідентичність країни, яка постійно перебувала під загрозою захоплення» [40, с. 114].

«Коли Україна набула незалежності, таким як Зеленський було близько 16 років. Покоління незалежності, частиною якого є Зеленський - своєрідне покоління українців, і вони зараз перебувають на керівних постах в Україні» [5, с.72], - підкреслив Генрі Хейл.

Такі, як Зеленський – українці, поляки, євреї, угорці та кримські татари – бачили та розуміли, що громадянська національна ідентичність, яка зростає після 1991 року, «стала чимось подібним до дуже міцного кореня для більшості українських громадян» [75, с. 256]. Більшість із них сформувалися як особистості вже в протестах «Помаранчевої революції».

На сприйняття українцями Зеленського та його сатири вплинуло розчарування, яке спіткало людей після Помаранчевої революції, коли великі надії на подолання багатьох проблем, з якими зіткнулася країна «в пострадянському переході, не виправдалися, бо людям стало ясно, що людям стало зрозуміло, що лідери просто не доводили реформ до кінця» [76, с. 241].

Перемога Януковича, Євромайдан, анексія Криму, війна на сході України, президентство Петра Порошенка посилювали це розчарування,

особливо серед «покоління незалежності», популярність Зеленського серед представників якого зростала.

У 2019 році ті, хто голосував за Зеленського, особливо молоді чоловіки, які хотіли емігрувати за кордон заради кращого майбутнього, до липня 2019 року, лише за кілька місяців після перемоги Зеленського, вже заявляли, що вони більше не хочуть їхати за кордон. Це і стало проявом ефекту Зеленського.

Темний та страшний лютневий ранок 2022 року

Деякі люди кажуть, що у лютому з'явився новий Зеленський. Ми бачимо, який Зеленський сьогодні, зрозуміло, що під час війни існує імператив централізації управління, що включає взяття багатьох процесів у країні під президентський контроль. Під час війни напруга між низовою мобілізацією знизу та військовим імперативом зверху існує завжди: потрібна організована армія, і потрібна масова мобілізація.

Якою мірою Зеленський є продуктом свого оточення та внутрішньої політики?

Усі лідери слухають своїх радників та відводять їм велику роль. Крім того, це один із стереотипів про Зеленського, які супроводжували його з самого початку. Ті люди, які не сприймали його всерйоз як політика, так і вважали. Однак багато хто виявив, що він ефективний у спілкуванні з різними людьми. І він поєднує людей. І до речі, не так вже й незвичайно те, що люди, коли вони при владі, ставлять на керівні пости тих, кому вони довіряють і хто продемонстрував здатність бути добрими менеджерами іншими способами. Тому багато хто з його підлеглих – з його телевізійної команди. І хтось у цій якості впорався, а хтось ні. І він досить швидко відсунув на другий план деяких людей, які були менш ефективними.

Коли справа стосується економічної політики, Зеленський набагато рішучіший у певних питаннях, у які він справді вірить і розуміється, маючи достатні знання в економіці.

При цьому, на відміну від Путіна, Зеленський не займається мікроменеджментом. Він не вказує підлеглим, особливо своїм генералам, як воювати.

Другий феномен - брак політичного досвіду, який виявився корисним у цій ситуації. Класична політика багато в чому побудована на лукавстві. Якщо ти чесний, тебе щонайменше вважатимуть диваком. У людей, які вже довго у політиці, стирається чорне та біле. Вони настільки звикають до лукавства, що у критичній ситуації їм важко тримати спину.

Наш президент чесний і це дуже добре. Він не соромиться показувати переживання, прямо висуває претензії, які досвідчений політик, можливо, не дозволив би висловити - міжнародним партнерам, персонально певним людям.

Демократія сильна тим, що обирає щось середнє. Вона не йде екстремумами. Але в цій середині досить мало чесності та відваги. У 2019 році ми вибрали В. Зеленського на емоціях, він не вибирався із демократичних інститутів. Він не був частиною цього політичного істеблішменту, тому міг дозволити собі, наприклад, призначати людей на посади дещо рандомно. Ми всі трохи жартували з того, називаючи його «генератором випадкових людей». Але в результаті ця його начебто несистемність призвела до того, що у нас на керівних посадах у Збройних Силах люди, яких просто не могло бути раніше. Ми маємо самодостатнього, суб'єктного міністра оборони.

Система – це добре, але тільки тоді, коли вона спрямована на позитивну селекцію політиків. Але нічого хорошого немає в тому, коли протягом 30 років система стоїть на негативній селекції, де головними критеріями було, щоб людина не мала надто багато амбіцій, щоб можна було покрити корупцію. Така система не могла б протистояти війні. В. Зеленський – усвідомлено чи ні – почав її руйнувати. І це дало нам силу.

В. Зеленський та народ України – як з'єднані судини. В. Зеленський черпає свої сили з енергії українського опору. Він бачить, що люди

боротимуться, і це дає йому сили йти попереду цих людей. Хіба він міг би протистояти, якби не знав, що за його плечима такий потужний опір? Люди ж більшу частину сили до цього опору беруть саме з лідерства.

Отже, як результат політичних трансформацій в нашій державі склалися особливості феномена політичного лідерства: персоніфікація, сакральне сприйняття політичного лідера, необхідність «сильної особистості» на чолі суспільства.

Ключовим політичним лідером в Україні є В.О. Зеленський, діяльність якого обумовлена факторами сучасної політичної системи. Перехідна фаза політичного режиму в державі, патерналістська політична культура, близькість економічної та політичної сфер суспільства, чиновницький апарат, що розрісся, – фактори політичної системи, які безпосередньо впливають на особливості та проблематику політичного лідерства в нашій державі.

Діяльність сучасного політичного лідера має бути соціально спрямована та демократична для майбутніх перетворень у державі.

Висновки до третього розділу

Політичний лідер діє у системі владних відносин і, отже, сам феномен лідерства тісно пов'язані з певними політичними інститутами (на разі - політичними партіями), які, своєю чергою, забезпечують захист і баланс інтересів різних соціальних груп. Якщо ми говоримо про партійних лідерів, то в цьому випадку має йтися про осіб, з якими певні соціальні групи пов'язують можливість задоволення своїх інтересів. Таким чином лідер (голова) партії є таким завдяки не тільки наявності певних особистісних якостей (про які найчастіше згадується у разі розгляду феномену лідерства як такого), а й за рахунок того, що деяка частина населення очікує від нього тих чи інших слів та дій. Саме вказаний стан зумовлює потребу людей у лідері. Однак потреба в лідері, як і особисті якості, - необхідні, але недостатні умови становлення для появи лідера партії.

По-перше, лідер партії повинен мати популярність у суспільстві, але ця популярність має бути набута після попадання на вершину партійної ієрархії. По-друге, людина може стати партійним лідером двома шляхами: набувши популярності в непартійній сфері, включитися в керівництво партією або довго і послідовно робити кар'єру в ній, набуваючи прихильників. Останній шлях, на нашу думку кращий і життєздатний.

Нове завжди сприймається краще, ніж старе. В даному випадку у Віталія Кличка є певний кредит довіри, як у будь-якого політичного проекту. На тлі дефіциту нових осіб, підходів та назв це справляє враження. Як він розпорядиться цим кредитом довіри, ми дізнаємось пізніше. Слід зазначити, що сьогодні відбувається зростання електорату всіх політичних сил, у тому числі партії «УДАР». Це відбувається завдяки тому, що УДАР є центристською силою. Зрозуміло, що є й інші політичні гасла, але здебільшого йдеться про те, як розвиватися, та меншою мірою про негативи.

Володимир Зеленський показав себе напрочуд хорошим президентом під час війни, виявився набагато ефективнішим, ніж у мирний час. «Нам не потрібні машини, нам потрібні боєприпаси», – відповідь президента Зеленського на пропозицію президента США Джо Байдена допомогти евакуювати Київ є таким же символом української мужності, як і «російські військові кораблі, ідіть ..!». Те, що президент залишився в Києві, було дуже важливим. Це надихнуло і показало приклад для українських військових, мерів і чиновників, а також те, що з Заходом чи без нього Україна воює.

Він також відправив сильний сигнал світові, що ми будемо продовжувати боротьбу. Мужність дійсно вплинула, і настрої людей змінювалися на очах, коли вони спілкувалися із Зеленським.

Він не вважає себе героєм і вважає, що досяг неймовірних речей. Для нього це цілком нормальне рішення.

Коли ми говоримо про політика, він, звичайно, мав неймовірно різноманітний досвід. Цей досвід зробив його більш рішучим і здатним швидше приймати важливі рішення. На щастя, він не змінився. Президент

залишається простою людиною і не вважає себе героєм. Він робить те, що повинен робити.

Те, що він залишився 24-го і нікуди не поїхав, і що світ говорить про його поїздки на передову та щойно звільнені міста, для нього цілком нормальна поведінка. Він не думає, що робить щось дивовижне.

І українці це дуже цінують, а не тільки те, що він понад усе дбає про людей.

Для нього люди на першому місці.

ВИСНОВКИ

В інтересах досягнення окресленої мети дослідження нами вирішено ряд завдань.

1. З'ясовано, що політичне лідерство - це процес взаємодії між людьми, в якому наділені реальною владою авторитетні люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (або його частину), яке віддає їм частину своїх політико-владних повноважень та прав.

Лідерство один із найдавніших і універсальних інститутів людської цивілізації. Проведене дослідження переконливо доводить, що лідерство являє собою, передусім, взаємодію лідера - суб'єкта (окремої особистості), що є частиною якоїсь спільноти, з усією цією спільнотою. Лідерство є провідною ознакою всіх організацій, де є групова, колективна діяльність.

Політичний лідер має викликати певну довіру з боку своїх прихильників. У ньому персоніфікуються політичний процес та можливість вирішення суспільних проблем. Він формує позитивний образ влади у свідомості громадян, викликаючи до неї довіру.

Наукове пояснення лідерства передбачає розуміння його історично минушого характеру. Як вид комунікативної діяльності - це категорія, підпорядкована соціально-економічним, політичним, релігійним відносинам, його характер визначається структурою формації, політичним устроєм, панівною ідеологією. Лідерство відображає механізми та конкретні способи реалізації цих відносин.

2. Історичний досвід, особливо в Україні, свідчить, що політичне лідерство є не лише впливовим фактором соціального та культурного розвитку країни, а й основою духовної безпеки людини та суспільства.

Його здатність зберігати й утверджувати смислові координати державного устрою, формувати сприйняття й імідж держави у світі робить політичне лідерство не лише впливовим професійно-соціальним інститутом, а й ефективним інструментом.

Важливою передумовою успішного розвитку України як політичної держави є внутрішня та зовнішня політика.

3. Аналіз тенденцій політичного лідерства в Україні виявив, що деталі їх трансформації характеризуються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, зокрема перехідним періодом від соціалістичного до ринкового способу господарювання та низьким рівнем політично привабливих лідерів.

Модель окремих політичних трансформацій в Україні за останні тридцять років вказує на складний і мінливий зсув від прагматичного до маріонеткового лідерства, а також між ідеократичним, харизматичним (але не до етичного) лідерством.

4. В умовах війни РФ проти України проблема ефективності політичного лідерства має особливе значення через велику персоніфікацію влади, у зв'язку з гострою потребою у вирішенні цілого ряду соціально-економічних та політичних проблем, з необхідністю здійснення модернізації країни. Політичне лідерство є ключовим суб'єктом соціальної мобілізації еліти та широких верств населення. Як свідчать дослідження, реальним центром консолідації українського суспільства є Президент України Володимир Зеленський. Це проявляється і у феноменальному зростанні його рейтингів, і в новій якості його підтримки з боку прихильників, і в визнанні за ним сили з боку супротивників.

Образ Президента грає дуже значну роль, вписуючись у традиції вітчизняної політичної культури. Головним завданням яке стоїть перед Президентом та іншими українськими політичними лідерами, є досягнення соціальних поліпшень при збереженні політичної стабільності, що вимагає врахування інтересів різних соціальних верств, досягнення компромісів та консенсусу у суспільстві, його успішного розвитку.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо мотиваційний вектор досліджень політичного лідерства, який зосереджує увагу на вивченні впливу різних мотивів, їх комбінацій на політичну діяльність, стиль і характер прийнятих вищим керівництвом рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку. Політичний менеджмент, 6/2011. с.91-100. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/boiko_politychne.pdf (дата звернення 09.11.2023.)
2. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України: монографія. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 667 с.
3. Бойко О. Ціннісна концепція формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів збройних сил України у ВВНЗ. С.7-17
4. Борисюк О.М. Використання основних підходів до вивчення психології лідерства в сучасному управлінні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 1/2012. с.22-33. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1/1-2012bomvsu.pdf> (дата звернення 09.11.2023.)
5. Брижко-Запур Н. Я тут. Ми тут. Ми всі - це Україна. Феномен Володимира Зеленського / пер. з польської Н. Чорпіти. Київ: ВЦ „Академія”, 2023. 280 с.
6. Волянюк І.О. Політичний дискурс в умовах російсько-української війни: лінгвістичний аспект. Закарпатські філологічні студії. Випуск 23/2023. Том 1. С.47-52. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_1/8.pdf (дата звернення 06.11.2023.)
7. Гродецька М. Неформальне лідерство як фактор управлінської діяльності. II Міжнародна студентська науково - технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». С.221
8. Гуменюк Н.Г. Стилiстичний аспект звернення Прем'єр-міністра Сполученого Королівства Бориса Джонсона до нації з приводу вторгнення росії до України (24.02.2022). «Південний архів» (філологічні науки). Випуск 90. С.12-20. URL:

- https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41777/1/N_Humeniuk_SA_2022_FRG_F.pdf (дата звернення 08.11.2023.)
9. Дандекар Д. Концепції політичного лідерства: філософсько-антропологічні та соціокультурні виміри. ГРАНІ Том 23 № 3 2020. С.73-81. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/322583738.pdf> (дата звернення 06.11.2023.)
  10. Елітознавство : підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. 268 с.
  11. Єльчева Є. А. Зовнішня політика Великобританії в ххі столітті. Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців. 2022. Вип. 6. С.32-37. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/33774/1/32-37.pdf> (дата звернення 08.11.2023)
  12. Залужний В. Військова теорія не враховує звичайних хлопців у спортивних штанах з мисливськими рушницями. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/233510> (дата звернення 08.11.2023.)
  13. Захарчук Д.О., Мартинюк О.В. Історико-правові аспекти політики тетчеризму. С.172-175. URL: <file:///C:/Users/20/Downloads/925918492-1-10-20201124.pdf> (дата звернення 12.09.2023.)
  14. Іванова Н.Ю. Політичний популізм в умовах незавершеної трансформації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Випуск 26: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2019. С. 42-47.
  15. Ісаєва Н.Ю. Місце та роль політичного лідера в процесі формування громадянської свідомості. Науковий журнал «Політикус». Випуск 2. 2022. С.31-36. URL: http://politicus.od.ua/2_2022/5.pdf (дата звернення 06.11.2023.)

- 16.Карпець Ю. В. Інститут лідерства як механізм впливу в політико-владних відносинах. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С.149-159. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/20.pdf (дата звернення 06.11.2023.)
- 17.Коkun О.М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера // Вісник Національного університету оборони України. 2012. Вип. 4 (29). С. 170 - 174.
- 18.Кошетор У.П., Литвинська С.В. Субрук А.В. Соціокомунікативні аспекти феномену політичного лідера і сучасні мас-медіа. № 109. С.230-238. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/368/389> (дата звернення 08.11.2023.)
- 19.Куди президент Зеленський виїжджав із Києва під час повномасштабної війни. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/10> (дата звернення 08.11.2023.)
- 20.Курандо О. С. «Велика стратегія» в зовнішній політиці США. Політичне життя. 2/2018. С.125-128.
- 21.Курандо О. С. Доктрина Обама у зовнішній політиці США. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова МОН України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 207 с.
- 22.Кушнірюк В.К. Лідерство і керівництво як основні категорії менеджменту: тотожність чи відмінність. С.4-6. URL: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68323.doc.htm (дата звернення 06.11.2023)
- 23.Лавренюк І.О. Інститут партійного лідерства у системі партієтворення сучасної України. Грані, № 10 (126) жовтень 2015. с.48-54. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/626/638> (дата звернення 16.11.2023.)

24. Левчук К.І. Політологія з основами соціології: навчальний посібник. Вінниця: 2020. 176 с
25. Лідерство та команда в публічному управлінні : конспект лекцій / укладачі: К. В. Таранюк, Я. В. Кобушко. Суми : Сумський державний університет, 2020. 175 с.
26. Литвиновський Є. Феномен лідерства на державній службі. Науковий вісник : Державне управління №1 (7) 2021. С.162-179.
27. Людина року. Стаття TIME про Володимира Зеленського та героїчну боротьбу українського народу проти вторгнення РФ. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics> (дата звернення 08.11.2023.)
28. Максимов А. Лідер вільного світу: За що TIME назвав Зеленського людиною року. URL: <https://grnt.media/translation/lider-vilnogo-svitu-zashho-time-nazvav-zelenskogo-lyudynoyu-roku/> (дата звернення 08.11.2023.)
29. Маркіна І. А. Лідерство як феномен сучасного менеджменту. Економічний простір № 159, 2020. С.88-91
30. Мартинюк О. В. Захарчук Д. О. Історико-правові аспекти політики тетчеризму. 2020. Том 2 № 12. с. 173
31. Маскевич О.Л. Проблема політичного лідерства в Україні на сучасному етапі розвитку. «Молодий вчений» № 12 (15) грудень, 2014. с.286-288. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/12/144.pdf> (дата звернення 21.11.2023)
32. Мірошніченко Т. Зеленського одностайно підтримують Україна та світ. З чого складається лідерство українського президента під час війни та чому ця модель працює. URL: <https://forbes.ua> (дата звернення 21.11.2023.)
33. Морарь М. В. Політичне лідерство: проблеми теорії та методології Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010. Вип. 1. С. 177-190. URL:

- http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2010_1_16. (дата звернення 09.11.2023.)
- 34.Негулевський І. Тенденції трансформації політичного лідерства в сучасній Україні. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Випуск 35, с.221-229. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/35_2021/28.pdf (дата звернення 08.11.2023)
- 35.Негулевський І.П. Трансформація політичного лідерства в сучасній Україні: соціокультурні чинники. Науковий журнал «Політикус». Випуск 2. 2021. С.81-86. URL: http://politicus.od.ua/2_2021/14.pdf (дата звернення 06.11.2023.)
- 36.Негуляєва А.О., Луценко Л.О. Стилiстичнi засоби реалiзацiї полiтичного образу Бориса Джонсона. Актуальнi питання фiлологiї та методики викладання мов 2020. Випуск 3 (15) ч. 1. С. 119–128
- 37.Нестуля С. Цiннiснi аспекти сучасних концепцiй лiдерства. Розвиток лiдерства для бiзнесу. С.93-96. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream> (дата звернення 09.11.2023.)
- 38.Нечитайло В. В. Тетчеризм як винятковий феномен на тлi повoєнного полiтичного розвитку Британiї. Полiтологiчнi студiї. 2013. Вип. 3. С. 111–119
- 39.Нікіфоров С. Прессекретар Володимира Зеленського розповів, як часто лідер України говорив з колегами з інших держав. URL: <https://freezmi.io/> (дата звернення 08.11.2023.)
- 40.Овчар І. Інститут президента в умовах воєнного стану. Політичні дослідження № 1 (5) 2023. С.108-122
- 41.Олексюк О. Концептуальні засади проблеми формування особистості лідера. Науковий вісник мну імені В. О. Сухомлинського . педагогічні науки. № 2 (57), травень 2017. С.
- 42.Онух О. Він долучив до української нації людей, які ще донедавна не бачили себе її частиною. URL:

- <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/01/22/252466/> (дата звернення 06.11.2023).
- 43.Осипова С.А. Сучасні тенденції формування інституту політичного лідерства та їх прояв в Україні. Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2006. 16 с.
- 44.Панченко Ю. В. Історія і практика неоконсерватизму Великої Британії та США часів урядів М. Тетчер та Р. Рейгана: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2008. 15 с.
- 45.Панченко Ю.В. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики М.Тетчер (1979-1990 рр.). Сумська старовина. №XXV. 2008. С.133-140
- 46.Пахарєв А. Політичне лідерство в умовах трансформації пострадянських владних режимів. Політичний менеджмент. 2011. № 5. С. 68–75.
- 47.Підлісна Т.В. Сучасні підходи до розвитку лідерства в органах публічної влади. Право та державне управління. 2021 р., № 2. С.158-164. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2021/26.pdf (дата звернення 06.11.2023.)
- 48.Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: Національні і регіональні аспекти) / За заг. ред. Ф.М.Рудича. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 400 с.
- 49.Політичне лідерство: навчальний посібник / В. А. Гапоненко, С. С. Бульбенюк, Н. М. Довганик та ін. Київ: КНЕУ, 2021. 324 с.
- 50.Політологія: лекційний курс і практикум. Навчальний посібник / За редакцією доктора філософських наук, доцента Гончарук Т. В. Тернопіль, 2008. 370 с.
- 51.Поліщук М. У Зеленського назвали перших співрозмовників президента 24 лютого: Байден, Шольц та Джонсон. URL: <https://kr.ua/ua/politics/a661935> (дата звернення 08.11.2023.)

- 52.Пунько В. Зовнішньополітична діяльність урядів Маргарет Тетчер. *European Philosophical*, 5/2019. С.60-68. URL: https://ephd.cz/wp-content/uploads/2019/ephd_2019_5_3/10.pdf (дата звернення 12.09.2023.)
- 53.Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.
- 54.Рейкін В.С. Феномен харизматичного лідерства: домінанти та дискусійні аспекти. *Економіка та суспільство*. 37/2022. с.1-5
- 55.Романенко В. Зеленський з'їздив на передову до Харківської області. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/29/7349275/> (дата звернення 08.11.2023.)
- 56.Романюк О.І. Циркуляція політичних еліт в умовах демократії та її особливості на посткомуністичному просторі. С.1-8
- 57.Ротар Н. Неоінституціоналізм в системі теоретико-методологічних засад політичної Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2019. Т. 39. С. 136-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2019_39_20. (дата звернення 21.11.2023)
- 58.Руслан Стефанчук: Якщо ти не хочеш працювати, не маєш бажання, не маєш сміливості, тоді замість тебе мають заходити інші люди. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 25 квітня 2022, о 13:08. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/222143.html> (дата звернення 08.11.2023.)
- 59.Северинюк В.М. Соціальна природа політичного лідерства. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2017, вип. 75. С.35-43. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2017/75/7.pdf> (дата звернення 06.11.2023.)
- 60.Сєкунова Ю.В. Політичне лідерство в Україні: жіночий аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 30 (69) № 4 2019. С.69-73. URL:

- https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/14.pdf (дата звернення 06.11.2023.)
- 61.Сіновець П.А. «Трансформація ядерної стратегії США: теорія та практика». Стратегічні пріоритети 2 (11) 2009. С.17-22.
- 62.Сорокопуд М. Чисті типи політичного лідерства у теорії М. Вебера. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2015. Випуск 7. С. 84–91
- 63.Спільне і відмінне в ідеології неоконсерватизму у Великій Британії та США. Сумська Старовина. 2007. №21/22. С.72-78.
- 64.«Справа в резонансі»: Тищенко зізнався, що займається волонтерством заради піару. URL: <https://uainfo.org/blognews/1659451482--sprava-v-rezonansi-tishchenko-ziznavsya-shcho-zaumaetsya-volonterstvom.html> (дата звернення 08.11.2023.)
- 65.Старовойтова Г.М. Специфіка й особливості становлення та формування харизматичного лідерства. ВІСНИК ДонНУЕТ № 2 (58) '2013. с.59-65
- 66.Стеблина Н.О. Репрезентація політичних акторів у нових медіа держав із перехідними та авторитарними режимами. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2022. № 1 (52). С.178-192
- 67.Степанова Т. М. Політика Маргарет Тетчер: уроки для України .[Матеріали XLIX науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 27-28 квітня 2020 р. с. 1-3. URL:: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2020/paper/view/8935> (дата звернення 25.09.2023.)
- 68.Тенденції структурної трансформації українського суспільства в контексті глобалізації та європейської інтеграції. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/tema_zvit_2015.pdf (дата звернення 08.11.2023)

- 69.Толстов І.В. Евристичний потенціал концепції легітимності М. Вебера. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – № 1130. Серія «Філософія. Філософські перипетії». 2014. с.1-8
- 70.Траверсе О. Політичне лідерство: поняття, дискурс, практика. URL:www.viche.info/journal/332 (дата звернення 26.11.2023.)
- 71.Трач Н.О. у своїй дисертації «Соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні механізми політичного лідерства». Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 222 с.
- 72.Трофименко Л. С. Феномен жіночого політичного лідерства в Україні: Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 - Політичні інститути і процеси. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 256 с.
- 73.У Зеленського підраховали, скільки телефонних розмов із іноземними лідерами президент провів із 24 лютого. URL: <https://www.slovoidilo.ua/> (дата звернення 08.11.2023.)
- 74.Удовенко О.Ю. Неоконсерватизм як актуальна проблема на прикладі Великої Британії за часів урядів Маргарет Тетчер. «Наука. Релігія. Суспільство» 2013 № 1. С.62-64
- 75.Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макєєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
- 76.Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. 684 с

- 77.Фолклендський конфлікт: як неоголошена війна вплинула на політичні позиції Великобританії. 2019. URL: https://24tv.ua/folklendskiy_konflikt1097502 (дата звернення 12.09.2023)
- 78.Черкащина М.В. Лідерство як провідне явище сучасного світового середовища. Вісник економіки транспорту і промисловості № 61, 2018. с.197-203
- 79.Шевченко А.В., Прихненко М.І. Дилема ідентичності як елемент зовнішньополітичної традиції Великої Британії. С.32-37. URL: <file:///C:/Users/20/Downloads/6670-13396-1-10-20190607.pdf> (дата звернення 12.09.2023)
- 80.Шевченко Л. Ю. Сучасні підходи до наукового вивчення лідерства. С.516-524.URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/56.pdf> (дата звернення 09.11.2023.)
- 81.Ямчук П.М. Провідні морально-етичні концепти європейського досвіду державотворення в ХХ столітті: Войцех Ярузельський, Маргарет Тетчер (прикладі до осмислення в державотворчій та суспільно-творчій стратегії сучасної України). Філософські обрії. 2017. № 38. С.51-60. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144879161.pdf> (дата звернення 16.09.2023.)